

PAP

Εὐτροπίαν, ἤγουν καλοτροπίαν, καλοηθίαν· καθὼς ἡ ἀστείότης, διέθεσιν ψυχῆς ἀνθρώπου, γεννημένου καὶ θαρμμένου εἰς Ἄστν, ἤγουν εἰς πόλιν, ὅπου τὰ ἦθη ὑποθέτονται κομψότερα καὶ ἡμερώτερα παρὰ τῶν χωρικῶν, τῶν γεννημένων δηλαδὴ εἰς τὰ χωρία. Τὴν αὐτὴν μεταφορὰν ἐφύλαξε καὶ ἡ κοινὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τὴν Χώραν, τὴν σημαίνουσαν τὸ Ἄστν, ἡ τὴν Πόλιν, ἐσχημάτισε τὸ Χωρατόν, ἢ Χωράτευμα (Ἀστείότητα), τὸ Χωρατεύω (Ἀστετεύομαι), καὶ τὸ Χωρατευτής, ἢ γραικοτουρκοχυδαίικῶς, Χωραταρτοσής (Ἀστεϊσός)».

«Ἡ διέθεσις αὕτη στέκει εἰς τὸ νὰ λέγῃ τις κατ' ἄλλων, καὶ ν' ἀκούῃ ἀπ' ἄλλους σκώμματα καὶ περιπαίσματα εὐρυῇ, ἐκφρασμένα μὲ τοιαύτην χάριν (ὡς τὸ σημαίνει καὶ τοῦ Ἀστεῖζομαι, ἢ Ἀστεϊεύομαι, τὸ συνώνυμον Χαριετίζομαι), ὥστε νὰ κινῶσιν εἰς γέλωτα, χωρὶς νὰ λυπῶσιν ἢ νὰ ταρασσῶσι τὸν ἀκούοντα. Ἡ φυσικὴ αὕτη ἀρετὴ, διὰ νὰ ᾔηται ἀληθῶς τοιαύτη, πρέπει, καθὼς καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρεταί, νὰ στέκῃ εἰς τὴν μεσότητα. Τὰ ἄκρα τῆς εἶναι, καθ' ὑπερβολὴν, ἢ Βωμολοχία, κατ' ἑλλειψιν, ἢ Ἀγροικία. Ὁ βωμολόχος λέγει καὶ ἀκούει τοιαῦτα γελοῖα, ὅποια λυποῦσι πλέον παρὰ εὐφραίνουσι τὸν ἀκούοντα· ἐξεναντίας ὁ Ἀγροικὸς, μήτε λέγει, μήτε ν' ἀκούσῃ ἀπ' ἄλλους ὑποφέρει τίποτε γελοῖον. Κυρίως Ἀγροικὸς λέγεται ὁ κατοικῶν τοὺς ἀγρούς, ἤγουν τὰ χωρία, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὴν αὐτὴν λέξιν Χωρίον, ἐσχηματίσαμεν τὸν Χωρικόν ἢ Χωριάτην, καὶ κατὰ μεταφορὰν, τὸν ἔχοντα τοιαῦτα ἦθη, ὅποια ἔχουσιν οἱ γεννημένοι καὶ θαρμμένοι εἰς τοὺς ἀγρούς».

Σελ. 22,34 γραπτέον ἀπὸ δὲ τοῦ Ῥητοῦ». Σελ. 291,1 γρ. «καὶ τοῦ ναντίον». Σελ. 293,20 γρ. «παρὰ Ῥούφω τῷ Ἐφεσίῳ».

383

Η ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΒΗΧΑΣ
ΕΦΟΡ. ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

Εὐρισκόμενός ποτε παρὰ τινι φίλῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, παρόντος καὶ τοῦ γηραιοῦ καὶ ἐμπείρου διδασκάλου μεγάλῃς μοίρας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων τοῦ κ. Γ. Σ. . . , εἶδον αἰφνης ἀναγεννώμενον ἐκ τοῦ μηδενὸς ζήτημα, περὶ τῆς ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἰδίως περὶ τῆς γλώσσης ἣν κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς διατριβὴν αὐτοῦ ἐλάλησεν· ἐν τούτοις ὁμῶς μετὰ μακρὰν ἀνωφελῆ συνδιάλεξιν τὸ πρᾶγμα ἔμεινεν ἐν τέλει παντελῶς ἄλυτον, τοῦθ' ὅπερ εὐκόλως ἡδύνατό τις νὰ προμαντεύσῃ, οὐ μόνον διότι οὔτε ὁ τόπος, οὔτε ὁ χρόνος ἦσαν πρὸς τοιαύτην συζήτησιν κατάλληλα, ἀλλὰ καὶ διότι οὔτε οἱ μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν λαβόντες ἦσαν περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐντρίβεις, οὔτε δυνατὸν ἦτο, καθὼς μοι ἐφαίνετο, νὰ λυθῇ

Σπ. Κ. Παπαχρηστίου

Παπαχρηστίου 2-1880

τὸ ζήτημα ἀπλῶς διὰ τῶν *Εὐαγγελίων*, ἐν οἷς (ὡς μοι συγχωρηθῇ νὰ τὸ εἶπω, ἀφ' οὗ πολλά τῶν χρυσῶν τῆς νεότητός μου ἔτων εἶχον θυσιάσει περὶ τὴν θεολογίαν ἀσχολούμενος) ἐγὼ ἀρκούντως ἤμην μεμυημένος. Ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως ἐκείνης ἤκουσα τὸν κ. Γ. Σ. . . . λέγοντα· «ἰδοὺ θέμα λίαν ἐνδιαφέρον καὶ ἀξίον ὄντως ἐρεῦνης» τὰς λέξεις ταύτας συνέλαβον ἐγὼ καὶ ἀπελθὼν ἐκόμισα μετ' ἐμαυτοῦ οἶκαδε.

Καὶ ἐν ᾧ διηρχόμην ἐν ἡσυχίᾳ τὰς ὥρας μου ἐν τῇ γραφείῳ μου ἰδοὺ ὁποῖαι τινες σκέψεις, ὁποῖαι ιδέαι, ἐν τῇ ψυχῇ μου ἀνέβαιναν γεννώμεναι. «Ὅποσον παράδοξον πρᾶγμα τῷ ἄντι, ἔλεγον· ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τοῖς *Εὐαγγελίοις* ¹ λέγει σαφέστατα, ὅτι *μόνον* ὡς *ἄνθρωπος* δύναται νὰ σώσῃ τοῦ Ἀδάμ τὸ ἀμαρτήσαν γένος, ἐν ᾧ αὐτὸς λέγει, ὅτι ὁ θυσιαζόμενος υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου *μόνον* ὡς τοιοῦτος φέρει τὴν σωτηρίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐν ᾧ ἐπίσης ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ (Ε', 15) λέγει τὰ αὐτὰ οὕτω· «ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν» ἐν ᾧ ταῦτά περίπου καὶ ὁ Πέτρος (ἐν Β', 21), καὶ τὸ πασίγνωστον στιχηρὸν λέγουσιν· «ἄνθρωπος ἐγένετο δὲ ἡμῶς κτλ.» ἐν ᾧ τέλος σχεδὸν ἀπανταχοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης καταφαίνεται, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς «ἵνα συναναστραφῇ μετὰ τῶν ἀνθρώπων» καὶ «μορφήν δούλου λαβὼν» νὰ σώσῃ τοὺς ὁμοίους αὐτῷ ἀνθρώπους, ἐν τοῖς ὅμοις ὡς τοιοῦτον, ὡς εἶχεν οἰκονομήσει τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἐλάχιστα γινώσκοντες αὐτόν, ἐν τούτοις ὡς ἄνθρωποι ἀσχετῶς πρὸς τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν οὐδεὶς παρ' ἡμῶν ἐξήτασεν αὐτόν. Ἐν ᾧ παντοῦ περὶ τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ φύσεως συνετάχθησαν πρᾶγματεῖται, ἐν ᾧ πᾶν πολλοὶ ἐξήτασαν αὐτόν ὡς Θεόν, ἢ ὡς ἄνθρωπον ἡνωμένην πάντα· ἔχοντα καὶ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης, ὡς ἄνθρωποι ἀπλῶς καὶ τοιοῦτοι ἀσχετῶς πρὸς τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν οὐδεὶς καθ' ὅσον γινώσκοντες ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν ἀνηρεύνησεν αὐτόν. Καὶ ἐν ᾧ οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι γινώσκουσι καλῶς ὅτι «πᾶν ὅ,τι κατώρθωσεν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν, τοῦτο διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ καὶ διὰ μόνης τῆς ἐνανθρωπίσεως κατώρθωσε», ὅμως οὐδέποτε ἀνέλαβον νὰ ἐξετάσωσιν, ὅχι τὴν ἐνανθρώπισιν αὐτήν, διότι τοῦτο θὰ διαμένῃ εἰς ἡμᾶς εἰς αἰῶνα αἰῶνος μυστήριον μόνον εἰς τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ γνωστὸν ἀφ' οὗ κατὰ ὑπερφυσικὸν ὁλως τρόπον ἐγένετο, ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Θεοῦ Λόγου, καὶ ὁποῖον τινα διήγαγε μετὰ τῶν ὁμοίων του ἀναστρεφόμενος. Ἀλλὰ μὴ τοιαύτη τις ἐξέτασις καὶ ἐρευναὶ ὑπάρχει βλαβερὰ; Οὐδαμῶς, λέγομεν, ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὠφέλιμος». — Μετὰ τοιαύτας τινὰς σκέψεις ἀνέλαβον τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνωτέρω θέματος, ὅχι τοσοῦτον ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι τοῦτο θὰ λυθῇ δι' ἐμοῦ ἐντελῶς, ὅσον διότι ἐνόμιζον καὶ νομίζω, ὅτι οὕτω δίδοται παράδειγμα

¹ Ἐπὶ παραδείγματι ἐν Ἰωαν. ζ', 53—55. Πλεῖστα δὲ πολλοῦ ὁμοία χωρία εὐρηναται.

ὅν μὴ πρωτοφανές, ὅμως καὶ πῶς νεοφανές, πῶς δὴλον ὅτι ν' ἀνερευῶσι πρὸ παν-
τὸς οἱ θεολογοῦντες ἡμῶν ἱστορικοὶ τὰ ζητήματα αὐτῶν, πῶς ν' ἀναπτύσσωσιν
αὐτὰ πρακτικώτερον· διότι πιστεύω ὅτι δὲν πρέπει τις νὰ ἐνδιατρίβῃ μόνον
περὶ τὴν ὑψηλὴν θεολογίαν, ὡς αἰεὶ πρόκειται μάλιστα νὰ συνεννοηθῇ μετ'
ἀνθρώπων τόσῳ χαμηλὰ κατοικούντων. Καὶ λοιπὸν φυλλομετρήσας ὀλίγα
βιβλία, ἅτινα ἦσαν «φίλοι μου ἀρχαῖοι, ὧν παρ' ὀλίγον ἀπίστως φερόμενος
ἐπελαθόμην» προσεπάθησα κατὰ τὸ δυνατόν νὰ διαλύσω ἐγὼ τὴν συζήτησιν
ἐκείνην, περὶ ἧς εἶπον ἀρχόμενης τῆς διατριβῆς μου ταύτης. Κατὰ πόσον
τοῦτο κατωρθώθη ὁ ἀναγνώστης θὰ συμπεράνῃ. Καὶ δὴ ἐκ τῆς ὀλιγοχρονίου
ἐπὶ τοῦ θέματος μελέτης μου παρατίθημι ἐνταῦθα μόνον τὰ οὐσιωδέστατα.

Τὸ ζήτημα προτείνεται οὕτω.

Α' Τίνας γλώσσας ἐλάλει ὁ Ἰησοῦς;

Β' Τίνων γλωσσῶν εἶχεν ἔστω καὶ ἀπλῆν τινα γνῶσιν;

Πρὶν ἢ ὅπως εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πάλιν ὅτι ἐπι-
χειροῦμεν τοῦτο, ὑποτιθέμενοι ἀπλῶς τὴν «κατὰ σάρκα» φύσιν τοῦ Ἰησοῦ, ἥτοι
ἐξετάζοντες αὐτὸν ἀπλῶς μόνον ὡς ἄνθρωπον· ὡς πρὸς τὴν θεϊαν αὐτοῦ φύσιν
περὶ αὐτῆς οὐδέν τι ἔχομεν νὰ εἰπώμεν, οὐδὲν ἀντιλέγοντες· διότι ἐν τοιαύ-
τῃ περιπτώσει ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν «αὐτὸς ὁ τὰ πάντα εἰδὼς καὶ τὰ πάντα» ἐπιστάμε-
νος, παντογνώστης»· ὅθεν ἐνταῦθα λέγομεν καὶ ἡμεῖς τὸ τοῦ Keim ¹ «ἡ πί-
στις εἰς τὴν θεϊαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν πᾶσαν ἀνατρέπει ἀνθρωπίνην ἱστορίαν,
ἥτοι, εἰς οὐδὲν ἰσχύει πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ ἱστορία ὡς πρὸς τὴν θεϊαν τοῦ
Χριστοῦ φύσιν, διότι τότε ἀνάγκη νὰ ὁμιλῇ τις μεταφυσικῶς, ὁπότε πᾶσα ἀν-
θρώπου ἔρευνα καταρρέει». Τὸ ζήτημα λοιπὸν τίθεται καθαρῶς ἱστορικόν, οὕτω
δὲ θέλομεν νὰ μάθωμεν, «πῶς ὁμιλῶν συναναστρέφεται μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν
ἀνθρώπων συμπολιτῶν, συμφυλετῶν καὶ ξένων ὁ Ἰησοῦς ὡς ἄνθρωπος ἀπλῶς».

Τὸ δὲ πρᾶγμα θέλει ἐκτεθῇ συντομώτατα, τὸ μὲν διότι ὕλικός ἐστις τὴν
ὑπόθεσιν ταύτην ἀναφερομένου σπανίζομεν, οὐδεμίαν δ' ὑπάρχει συγγραφὴ περὶ
τοῦ θέματος τούτου ἐν ἐκτάσει διαλαμβάνουσα, ἡμεῖς δὲ ιδέας ἀπλῶς τῆς
φαντασίας ἡμῶν, ἐπὶ ἱστορικῶν ἀποδείξεων μὴ στηριζομένας ἐν τοιαύταις
μάλιστα περιστάσεσι βδελυσσόμεθα, τὸ δὲ, διότι καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι
ὀλίγισται περὶ τοῦ ὅλου θέματος ἡμῶν ὑπάρχουσιν.

Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ὅπως λυθῶσιν αἱ ἀνωτέρω δύο ἐρωτήσεις ὀφεί-
λομεν νὰ ἐξετάσωμεν τρία τινά.

α) Ὅποια τίς ἐστὶν ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὅποια τις ἡ παιδεία αὐτοῦ
ὡς ἀνθρώπου ἀπλῶς, καὶ ἐν σχέσει μόνον πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν.

β) Πῶς εἶχε τότε ἡ Ἑλληνικὴ ἢ Ἑβραϊκὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ (καὶ εἴτις
ἕλλη γλῶσσα) ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ὅπου διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς.

γ) Ὅποιās τινὰς μαρτυρίας ἔχομεν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ.

¹ Τόμ. Α', σελ. 421 Geschichte Jesu von Nazara in Ihrer Verkettung mit dem Gesamt-
leben seines Volkes-frei untersucht Zurich 1872.

Α' Ὅποια τις ἡ ἀνατροφή τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Αἱ περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς πρώτης ἀνατροφῆς τοῦ Ἰησοῦ γνώσεις ἡμῶν ἅπασαι στηρίζονται ἐν γένει ἐπὶ τῶν Εὐαγγελίων, ἄλλας δὲ ἱστορικῆς μαρτυρίας τοιαύτας οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν. Διὰ παντός δ' ἄφανές θὰ διακμήνῃ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ μέχρι τῆς ὑπερτριακονταετοῦς αὐτοῦ ἡλικίας, ὅτε ἐμφανισθεῖς, μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τρία ἔτη συναναστρέφετο, καθὼς παρέδωκεν ἡμῖν ἀρχήθεν ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ὅμως, ὅτι τοσοῦτον σκότους καλύπτει τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Ἰησοῦ, τοῦτο οὐδαμῶς φαίνεται ἡμῖν παράδοξον· διότι ἀφ' οὗ καὶ ἄλλοθεν ὑπάρχει γνωστόν, ὅτι ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐμφάνισις μεγάλων, ἐξόχων πνευμάτων ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συνηθέστατα ἢ διὰ πέπλου μυστηριώδους καὶ σοβαροῦ καλύπτεται π. χ. τοῦ Μ. Καρόλου, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Ῥωμύλου κτλ., ἢ διὰ πολλῶν θαυμάτων περικοσμεῖται π. χ. τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ναπολέοντος, — ἂν τοῦτο γίνεται εἰς τὰ κοινὰ ταῦτα τῶν ἀνθρώπων τέκνα, πόσω μᾶλλον ἔπρεπε νὰ γείνη εἰς τὸν ἀνώτατον πάντων ἀνθρώπων «τὸν πρωτότακον πάσης κτίσεως» τὸν θεὸν ὄντως Ἰησοῦν Χριστόν; Ἐν τούτοις ἄλλῳ, ἂν καὶ αἱ εἰδήσεις εἶνε ἐλλιπέσταται, θὰ συναθροίσωμεν αὐτάς, μικρὰ τεμάχια μεγάλου ἀτιμήτου ἀδάμαντος, καὶ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ συνδέσωμεν ἐξ αὐτῶν ἕστω καὶ ἄτεχνόν τι κόσμημα.

Καὶ δὴ τοῦ Ἰησοῦ ἡ ἀνατροφή δὲν φαίνεται, ὥς πολλοὶ ἀντίχριστοι διέτεινάντο, ὅλως παρημελημένη. Ἡ Ναζαρέτ κυρίως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ τόπος τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ, διότι ἐκεῖ, ὥς γνωστόν, τὸ πλεόν τοῦ βίου αὐτοῦ διέτριψεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας¹. Ἐνταῦθα ἀνετρέφετο συναναστρεφόμενος μετὰ τῶν πολυαριθμῶν καὶ εὐφυῶν καὶ πως καὶ ἀνεπτυγμένων κατὰ σάρκα συγγενῶν αὐτοῦ, μετὰ μεγίστης ἅμα ἀπλότητος, καθὼς ἦτο ἀπλουστάτη καὶ τοῦ Ἰωσήφ ἡ κατοικία. Τὴν ἀπλότητα δὲ ταύτην ἐν γένει τοῦ βίου τοῦ Ἰωσήφ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐντελοῦς περὶ αὐτῆς σιωπῆς τῆς ἱστορίας, οὔτε ἐν Ἑλληνικοῖς οὔτε ἐν Ῥωμαϊκοῖς χρονικοῖς περιωσάσης τι μέχρι ἡμῶν, τὸ δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ Ἰωσήφ «τέκτονος» ὄντος κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον². Μεταξὺ δὲ τῶν συγγενῶν, μεθ' ὧν ἀνεστρέφετο ὁ Ἰησοῦς, δυνάμεθα ὡς πιθανότατον νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι συγκατηριθμεῖτο καὶ ὁ Ἰάκωβος, ὃν ἐκ μικρᾶς ἡλικίας ἐγνώρισεν, ἀνὴρ ὄντως δικαιοτάτος καὶ εὐφύεστατος καὶ ἡθικώτατος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δεόντως ἀνεπτυγμένος καὶ ἀρκούντως πεπαιδευμένος (νομομαθής), ἐννοοῦμεν αὐτὸν ἐκεῖνον, ὅστις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καλεῖται.³ Ἀλλ' ἡ ἀπλότης τοῦ οἴκου τοῦ

¹ Ματθ. Β' 23. Λουκ. Δ' 16 κἀλλ.

² Ματθ. ΙΓ' 55. Μαρκ. ς' 3.

³ Ἰδ. Keim αὐτόθ. τόμ. Α' σελ. 332.

Ἰησοῦ δύναται προσέτι νὰ εἰκασθῇ ἐμμέσως μὲν ἀλλ' ἐπαρκῶς καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ἀπλότητος, τῆς τότε ἐν Ἰουδαίᾳ γενικῶς ἐπικρατούσης, ὡς ἐπίσης γνωστὸν, ὅτι ὁ βίος τότε ἦτο πανταχοῦ κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας ἀπλούστατος, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ἀσυγκρίτως πλουσιωτέρᾳ καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη ἐπαρχίᾳ τῆς Αἰγύπτου ¹.

Καὶ περὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ εὗρηνται ὀλίγισταί τινες εἰδήσεις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Καὶ ὁ μὲν Ματθαῖος ² λέγει «ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν· πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ». Ταῦτά σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀναφέρει καὶ ὁ Μάρκος ³ σὺν τῇ διαφορᾷ, ὅτι παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ οἱ Ἰουδαῖοι ὀνομάζουσι τὸν Ἰησοῦν τέκτονος υἱόν, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ αὐτὸν τέκτονα. Ὁ δὲ Λουκᾶς ⁴ ταῦτά ἐκτίθησι ζωηρότερον καὶ δραματικώτερον, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης ⁵ ὡς πάντοτε συνειθίζει, πνευματικώτερον καὶ μυστικώτερον. Τοῦ τελευταίου τούτου αἱ λέξεις, αἱ ἰδίως ἡμῖν διαφέρονσαι εἰσιν «ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε· καὶ θαυμάζον οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες πῶς οὗτος γράμματα οὐδε μὴ μεμαθηκώς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς· ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν· ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶν ἐμὴ ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με, κτλ.» Ἐκ τῶν ἄνω χωρίων καὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν παρρηρεῖ τις καθαρῶς, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνθρώπῳ ἐμαθε γράμματα, οὐδόλως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ διδασχθεὶς, ὁ δὲ θαυμασμός, ὃν ἐκδηλοῖ ἡ πατρίς αὐτοῦ, δείκνυσσι σαφέστατα ὅτι «οἱ πάντες ὑπέθετον ἢ ὥφειλον νὰ ὑποθέτωσι τὸν Ἰησοῦν αὐτοδίδακτον.» Οὕτω δ' αὐτός ὁ θαυμασμός καὶ ὁ σκανδαλισμός τῶν Ἰουδαίων μετὰ σκώμματος πικροῦ καὶ περιφρονητικοῦ συνδεδεμένος, ὑπάρχει ἀπόδειξις ἑμμεσος μὲν ἀλλὰ πειστικωτάτη, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνατρεφόμενος δὲν εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν σχολείοις τῆς ἐαυτοῦ πατρίδος, ἀλλ' ὅτι εἶχεν ἀνατραφῇ ὡς αὐτὴ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ.

Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀπαντῶσιν ἑτεραι δύο εἰδήσεις, σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὸ ζήτημα ἡμῶν. Καὶ ἡ μὲν τυγχάνει ἡ τοῦ Λουκᾶ, ⁶ ἡ δὲ εἶναι ὁ τίτλος *Ραββί*, *Ραββουνί*, *Διδάσκαλε* ὁ πολλακίς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ⁷ ἀπαντῶν, καὶ τῷ Ἰησοῦ ἀποδιδόμενος. Καὶ ἡ μὲν διήγησις ἐκείνη τοῦ Λουκᾶ περὶ τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ διατρίβοντος δωδεκαετοῦς παιδὸς «ἀκούοντος τῶν διδασκάλων, καὶ ἐπερωτῶντος αὐτούς»

¹ Ἴδε Φίλων. λόγον εἰς Φλάκκον σ. 988 καὶ 977. Κ. Παπαρηγοπούλου Ἱστορ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους τομ. Β' σ. 357—360 καὶ 524—529. Schlosser's Weltgeschichte τομ. Γ' κτλ.

² ΙΓ', 53-56. — ³ Γ', 1-6. — ⁴ Δ', 14-23. — ⁵ Ζ', 14-36. — ⁶ Β', 41-52.

⁷ π. χ. Ματθ. ΙΒ', 38. ΙΘ', 16 καὶ πολλαχοῦ ἄλλαχού.

κτλ. οὐδέν τι οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀνθρώπου, διότι οὐδ' ἀναφέρεται τι περὶ αὐτῆς τοῦλάχιστον, ἀν. π. χ. ἤθελεν ἢ ἐσκόπει νὰ διδαχθῇ τι παρὰ τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον. Τοῦναντίον μάλιστα ὁ Εὐαγγελιστὴς προτίθεται διὰ τῆς διηγήσεως αὐτοῦ ἐκείνης νὰ παραστήσῃ ἡμῖν ὅτι ὁ νεανίας ἦτο αὐτοδίδακτος ἀρχῇθεν ἀπὸ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ καὶ παιδικῆς ἡλικίας τῶν δώδεκα ἐτῶν, ἅμα δὲ καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἡδύνατο νὰ δίδῃ μαθήματα καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐξόχους τοῦ ἔθνους αὐτοῦ διδασκάλους. Διὰ ταῦτα ὁμῶς ἀκριβῶς καὶ παρίσταται ἡ διήγησις αὕτη εἰς τοὺς ἐξετάζοντας τὸν βίον τοῦ Ἰησοῦ ἀπλῶς ὡς ἀνθρώπου, καθὼς καὶ ἡμεῖς τώρα (καὶ ἀνθρωπείως ὅλως, ἥτοι ἱστορικῶς ἀσχετῶς δὲ πρὸς τὴν θεϊαν αὐτοῦ φύσιν καὶ τὰς θείας αὐτοῦ ιδιότητας) ὡς συμπέρασμα ἢ ἀποτέλεσμα καθαρὸν δογματικῆς ὑποθέσεως, ὅθεν οὐδένα φέρον ἱστορικὸν χαρακτῆρα, ἀδύνατον καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν ὡς μαρτυρία περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν ᾧ δὲ πάλιν λέγομεν ταῦτα, γινώσκουμεν καλῶς, ὅτι οὔτε ἔχομεν ἐν τοῖς Εὐαγγελισταῖς οὔτε πρέπει ν' ἀπαιτῶμεν παρ' αὐτῶν εἰδήσεις περὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ ἢ ἀπλῆς καὶ στοιχειώδους αὐτοῦ διδασκαλίας, ἐφ' οὗ καὶ οἱ τέσσαρες, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ Ἐπιστολαί, καὶ ἐν γένει ἡ Καινὴ Διαθήκη ἅπασα, παριστῶσι τὸν Ἰησοῦν ὅλως θεῖον καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν, ὑπὸ τοῦ μεγαλείου, καὶ τοῦ ὄντως θεοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἰησοῦ παντελῶς ἡχμαλωτισμένοι, διὸ καὶ υἱὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν κηρύττοντες, ὑπέθετον καὶ εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὗτος οὐδαμῶς ἔχρηζε τῆς ἀσφαλεῖς καὶ εὐθραύστου τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διδασκαλίας, αὐτὸς θεοδίδακτος ὢν καὶ καθ' ὃ Θεὸς παρ' ἐπιστάμενος. Περὶ δὲ τῶν τιμητικῶν τίτλων τῶν ἀποδιδομένων τῷ Ἰησοῦ *Ραββί*, *Ραββουνί*, *Διδάσκαλε* κτλ. ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτε μὲν ὑπὸ τῶν ιδίων αὐτοῦ μαθητῶν, ὅτε δ' ὑπὸ ἄλλων ἀκροατῶν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, λέγομεν, ὅτι οὔτε ἐκ τούτων δύνανται τις νὰ συμπεράνῃ τι ἀσφαλὲς καὶ βέβαιον περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Διότι τὸν τίτλον τοῦτον τοῦ «καθηγητοῦ ἢ διδασκάλου» προσεκτέησάτο κυρίως ὁ Ἰησοῦς διὰ τῆς μετὰ πάντων ἀνθρώπων φιλοσόφου καὶ ὄντως σοφῆς καὶ θείας αὐτοῦ ἀνατροφῆς, καὶ διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸν βίον διῆγεν, ὡς παρέδωκαν ἡμῖν τὰ Εὐαγγέλια. Διὰ τῶν τίτλων δηλαδὴ ἐκείνων ἀνακηρύττει ἅπας ὁ σύγχρονος κόσμος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἄξιος διδακτορικοῦ πτυχίου ἀναδειχθεὶς τοιοῦτος οὐχὶ ἐντὸς σχολείου ἐπὶ θρανίων καθεσθείς, ἢ ἐντὸς μελετητηρίων ἐν τῇ σπουδῇ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ἐξαντληθεὶς, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ιδίου αὐτοῦ ἔθνους, μετὰ πάντων ἀνθρώπων ἀναστρεφόμενος, τῶν Γραμματέων ἥτοι τῶν λογίων καὶ τῶν ἄλλων νομοδιδασκάλων, τῶν ἐξεχόντων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ σοφῶν, τῶν αἰρετικῶν, Φαρισαίων, Σαδδουκαίων, Ἑσσαίων,

Θεραπευτῶν ¹ κτλ., καὶ συζητῶν μετ' αὐτῶν, καὶ ἐξελέγχων αὐτοὺς πάντας, αὐτὸς πάντοτε ἀνεξέλεγκτος διαμένων. Διὰ ταῦτα, ἐπαναλαμβάνομεν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἀνθρώπου ἦτο μάλλον πρακτικὴ, καὶ ἐστῆρίζετο ἐπὶ τῆς αὐτοδιδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆ κατ' ἐκείνην αὐτοῦ μάλιστα συνάδει, τῇ κατὰ σάρκα, ἐννοεῖται, ταπεινοτάτῃ οὔσῃ, ἅμα δὲ καὶ φυσικῶς κατὰλληλον διὰ τὸ μέρος, ὅπου πολὺν εἶχεν διατρίψει χρόνον, τὴν παντοίων ἀνθρώπων χώραν «Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν» ².

Ἄλλ' ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν αὐτοδιδάκτος καὶ ἀπλούστατα ἐν πᾶσι ἀναθεωραμένος, εἰκάζομεν προσέτι καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τὸ ὅποτον καὶ αὐτὸς τὸ κατ' ἀρχὰς ἠκολούθησε, δηλαδὴ τὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ³ ἐπάγγελμα, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του τοῦλάχιστον. Πάλιν δ' ὅμως τὸ τοιοῦτον οὐδόλως ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ἠδύνατο νὰ καταγίνεται καὶ εἰς εὐγενέστερα τοῦ πνεύματος ἔργα, διότι κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν συνήθειαν τοιαύτη τις ἐργασία δὲν ἀπέκλειεν ἐντελῶς καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν στάδιον, ὡς σαφέστατα δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ⁴, ὁπόθεν μανθάνομεν, ὅτι καὶ ὁ πόρχματι σοφὸς καὶ λίαν πεπαιδευμένος τῶν ἐθνῶν Ἀπόστολος ἦν σκηνοποιοὺς καὶ αὐτός.

Διὰ ταῦτα πάντα λοιπὸν οὐδὲν καλύπτει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν εἶχε διδασχῇ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφήν, τοῦλάχιστον τὰ στοιχεῖα τούτων ἀπλῶς, καὶ ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, τῆς γλώσσης τῆς οἰκογενείας, τοῦ ἔθνους του, ἦτοι τῆς τότε ἐν χρήσει Ἀραμαϊκῆς, καὶ ταῦτα πάλιν κατὰ τρόπον ἀνατολικόν, ὅστις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὁ μὲν διδασκαλὸς νὰ ἐπιτάσῃ τῷ παιδίῳ ν' ἀναγινώσκῃ ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας βιβλίῳ «κατὰ χρόνον» ἦτοι ὡς γίνεται περίπου κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἐξαμέτρου παρ' ἡμῖν, ὁ δὲ μαθητὴς, ὅχι μόνος ὡς ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ μετὰ πάντων τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως συγχρόνως μεγαλοφώνως ν' ἀναγινώσκῃ κινῶν ἅμα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ ἄνω μέχρι οὗ ἐντελῶς ἀποστηθήτῃ τὸ ἀνα-

1 Περὶ τῶν Ἰδ. καὶ Ἰωσήφ. Ἰουδ. ἀρχαιολογίας βιβλ. ΙΗ' κεφ. α'.

2 Ματθ. Δ' 15 καὶ ἄλλ. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν εἰρημένων πρέπει νὰ υποθέσωμεν ἔτι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς πολὺν χρόνον τοῦ βίου αὐτοῦ διήλθεν ἐν τῷ ναφῶς ἦτο συνήθεια παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐν γένει. Ἰδε Φίλωνος ἐπιστ. πρὸς Γάϊον 1014, ὅπου λέγεται «ἐπίστατο οὖν (Αὔγουστος) καὶ προσευχὰς ἔχοντας καὶ συνιόντας εἰς αὐτὰς καὶ μάλιστα ταῖς ἱεραῖς ἐδόδομαι, ὅτε δημοσίᾳ τὴν πάτριον παῖδεύοντα φιλοσοφίαν». Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν παρὰ τῷ αὐτῷ νέφ Πλάτωνι ἐν τῷ «περὶ ἐδόδομαι» σ. 1178 «τῶν ἱερῶν τις ὁ παρὼν, ἡ τῶν γερόντων εἰς ἀναγινώσκει τοὺς ἱεροὺς νόμους αὐτοὺς καὶ καθ' ἑκάστην ἐξηγεῖται μέχρι δέλης ὀψίας», ὁμοίως αὐτόθι. «ἀναστὰς τις τῶν ἐμπειροτάτων ἀφηγεῖται τὰ ἄριστα καὶ συνοίσοντα». Κατὰ τὰς ὥρας δὲ ταύτας τῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ υποθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς πολλάκις ἤκουσε τῶν σοφῶν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐρμηνευόντων τί ἐστὶ καθῆκον, τί ὑποχρέωσις πρὸς τοὺς γονεῖς, τοὺς συγγενεῖς, τὸ ἔθνος, τίνας δ' οἱ ἐθνικοὶ μεγάλοι καὶ ἐλπίδος μεστοὶ σκοποὶ τοῦ ἔθνους, τίς ὁ ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου Ἰεχωβά προορισμὸς αὐτοῦ κτλ. κτλ. κτλ.

3 Ἰδ. Μαρκ. σ' 1—6.

4 ΙΗ'; 3. ΚΒ', 3.

γνωσκόμενον μέρος (περίπου ὡς σήμερον εἶναι ἡ ἀνέγνωσις ἐν χρήσει πρὸ παντός κατὰ τὴν Συρίαν καὶ Φοινίκην παρὰ τε τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς Μωαμεθανοῖς). Περὶ τούτων ἄλλως ἄμεσοι ἱστορικαὶ ἀποδείξεις δὲν ὑπάρχουσιν, ἀν δηλαδή ἡγερούσατο τῶν πρώτων μαθημάτων τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς; ὑπάρχει ὁμως γνωστὸν, ὅτι τότε ὑπῆρχον ἐκεῖ σχολεῖα καὶ Ἑλληνικὰ καὶ Ἑβραϊκὰ οὐκ ὀλίγα, ὡς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Ἰωσήφῳ. Ἀλλ' ἄρα γε καὶ μετὰ τὰς τόσον ὀλίγας στοιχειώδεις γνώσεις ἡδύνατο ὁ Ἰησοῦς νὰ ἐννοῇ τὸ πρωτότυπον τῶν Γραφῶν; τοῦτο ἀγνοεῖται, καὶ μάλιστα, διότι βλέπομεν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ βιογράφοι τοῦ Ἰησοῦ, οἱ Εὐαγγελισταί, παραθέτουσιν ἐκάστοτε τὰς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην παραπομπὰς αὐτῶν κατὰ τὸ Ἀραμαϊκόν ¹.

Τὰς ὀλίγας ταύτας εἰδήσεις ἔχομεν περὶ τῆς κατ' ἀνθρώπον μόνον ἀνατροφῆς καὶ παιδείας τοῦ Ἰησοῦ, αἵτινες ἀρκούντως νομίζομεν ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦν μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ διὰ τῆς μετὰ τῶν ἀνθρώπων ἀνατροφῆς μᾶλλον ἢ διδασχθεὶς ἀνεπτύχθη. Ὅποιοι λοιπὸν ἦσαν οἱ ἀνθρώποι οὗτοι, καὶ τίνας γλώσσας ἐλάλουν; Τοῦτο εἶναι τὸ Β' μέρος, εἰς ᾧ τῶρα εἰσερχόμεθα.

Β' Πῶς εἶχον τότε ἡ Ἑβραϊκὴ, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα

ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, ἐν αἷς διέτριψεν ὁ Ἰησοῦς;

Καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης ἐλλείπουσιν ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀκριβεῖς. Τὰ ὀλίγα, ἅτινα ἡδυνήθημεν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ νὰ συναθροίσωμεν εἰς τὰ ἐξῆς.

Γνωστότατον καὶ παρὰ πᾶσιν ἀποδεκτὸν ὑπάρχει ², ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ γλῶσσα δὲν ἦτο μὲν τόσον διαδεδομένη, ὥστε νὰ ἐπικρατῇ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν Συρίαν, ἀλλ' ὁμως εἶχε τάξιν ὅχι ἄσημον, ἀπανταχοῦ μετὰ τῶν δημοσίας θέσεις κατεχόντων ὑπαλλήλων ἐπικρατούσα, καὶ πρὸ πάντων τῶν λειτουργῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς καίσαροκρατίας. Ἡ δὲ ἰσχυρὰ τῶν Ῥωμαίων πολιτικὴ καὶ ἡ μεγίστη αὐτῶν ἐπιρροὴ ἐν ταῖς κοιναῖς ὑποθέσεσιν ἐπέβαλλεν εἰς πάντα ὅπωςδῆποτε ἀνεπτυγμένον τὴν μάθησιν τῆς Ῥωμαϊκῆς γλώσσης ³. Τοσαῦτα ἀρκοῦσι περὶ αὐτῆς· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, αἵτινες ἰδίως ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς, συντόμως ἀναφέρομεν τὰ ἐξῆς.

α) Πρὸ παντός ἄλλου οὐχὶ ἀνωφελὲς θὰ ἦτο, ἀν τις παρέβαλλε τὰς δύο τοῦ γηραιοῦ τῆς φιλοσοφίας καθηγητοῦ ἐν τῷ Βερολινεῖῳ πανεπιστημίῳ συγγραφέας, τοῦ Zeller, τὴν γνωστὴν «φιλοσοφίαν τῶν ἐλλήνων», καὶ τὴν «ἀνάπτυξιν τοῦ μονοθεϊσμοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν» ⁴, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ παρα-

¹ Ματθ. ΚΖ', 46. Μάρκ. ΙΕ', 34 καὶ πολλαχοῦ.

² Id. K. Παπαρηγ. Ἰστ. τοῦ Ἑλλ. ἔθνους. τόμ. Β' σελ. 532.

³ Id. Keim τομ. Α' σελ. 173—203 καὶ 300—304.

⁴ Zeller Philosophie der Griechen 1868. — Die Entwicklung des Monotheismus bei den Griechen 1862.

τηρήσῃ, ὅτι ὡς αἱ ἑλληνικαὶ ιδέαι οὕτω καὶ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦσαν πράγματα ὅχι παντελῶς ἐν Ἰουδαίᾳ ἀγνωστα.

β') Οὐ μόνον οἱ Σαδδουκαῖοι, οἱ Ἑσσαῖοι καὶ αἱ ἄλλαι αἱρέσεις, θρησκευτικαί τε καὶ πολιτικαὶ εἶχον προσλάβει πλεῖστα ξένα, μάλιστα δ' ἑλληνικὰ στοιχεῖα ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ¹, ἀλλὰ προσέτι καὶ μετὰ μεγάλης εὐκολίας δύναται τις νὰ καταδείξῃ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς παιδείας τὴν ἀδελφικὴν σχέσιν, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο τούτων γλωσσῶν, ἀπὸ τοῦ πολυμαθοῦς Ἀντιγόγου τοῦ Σόχου (τῷ 200 π. Χ.), ὅστις καὶ τοὶ Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες ἑλληνικὸν ἔφερον ὄνομα, μέχρι τοῦ Ραββίνου Γαμαλιήλ τοῦ διδασκάλου τοῦ Παύλου.

γ') Ἄν καὶ δυνάμεθα δὲ πάλιν νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀληθές, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ἱερουσαλὴμ οὔτε ἐδιδάσκετο οὔτε ἐμανθάνετο μετὰ ζήλου ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μάλιστα διότι ἡ Ἑλληνικὴ σοφία καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐνομιζόντο ὑπὸ τῶν σοφῶν τοῦ Ἑβραϊκοῦ ἔθνους, τῶν Γραμματέων καὶ τῶν ἄλλων νομομαθῶν (ἀπάντων ὅμως φανατικῶν) λίαν ἐπικίνδυνα, καὶ ὡς τοιαῦτα ἐκηρύττοντο ἀνὰ πᾶν τὸ Ἑβραϊκὸν ἔθνος, εἰ καὶ γνωρίζομεν ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι Ἰουδαῖοι ὀλίγιστα ἐτίμων πᾶν ὅ,τι ἦν ἑλληνικόν, παιδείαν, γράμματα, ἐπιστήμας, τέχναις, πάντοτε σοφίαν εἰ καὶ γνωστὸν ὑπάρχει, ὅτι οἱ νομομαθεῖς καὶ οἱ ἄλλοι διδασκάλοι τοῦ ἔθνους κατηρῶντο ἴσα τῷ πατρὶ τῷ διδάσκοντι τὰ ἴδια αὐτοῦ τέκνα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τῷ βόσκοντι χοίρους (ἦτοι ὡς παρὰ νόμους καὶ ἀκαθάρτους καὶ θεοστυγεῖς ἀμφοτέρους)²· εἰ καὶ γινώσκομεν, τί ὁ Ὠριγένης λέγει ἐν τῷ κατὰ Κέλσου¹ ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα τότε ἐθεωρεῖτο στολισμὸς ἀπλῶς τῆς ἀνωτέρας τῶν ἀνθρώπων τάξεως καὶ «τοῦ συρμοῦ» διὰ τὰς ὑψηλῆς περιωπῆς γυναῖκας, εἰ καὶ γνωρίζομεν, ὅτι ἐν Ἱερουσαλὴμ σοφοῦ ἀνδρὸς Ἰουδαίου ἀρχοῦν, κύριον συστατικὸν ἦτο ἡ τοῦ νόμου σπουδὴ μελέτη καὶ ἐκμάθησις³· εἰ καὶ ἐπίσης γνωστὸν ὑπάρχει τὸ ἀνέκδοτον ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πῶς ἀχαλίνωτος, ἀλλ' ἐπίχαρις καὶ θελγῆτρων πλήρης συγγραφεὺς τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Ρέναν μετὰ ὄντως παρισιακοῦ ἁλατος ἡμῖν παρατίθῃσιν¹ καὶ τέλος εἰ καὶ δυνάμεθα ἐν γένει νὰ παραδεχθῶμεν ἀναμαρτήτως, ὅτι ὁ Ἰησοῦς καὶ τὸν ἑλληνισμὸν πῶς ἠγνόει, ὡς ἠγνόει τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι δὲν ἐγίνωσκεν αὐτὸν ἀκριβῶς (ὡς παραδεχόμεθα ὅτι εἶχεν ἐπίσης ὀλιγίστας γνώσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ αὐτῶν μεγαλείου, καὶ τῆς τότε πολιτικῆς ἰσχύος)²—πάλιν ὅμως καὶ μετὰ τὴν γνῶσιν τούτων ἀπάντων κλίνομεν νὰ πιστεύωμεν, οὐχὶ τυφλῶς εἰς τὴν ὁρμὴν ἡμῶν τὴν φίλαυτον καὶ φιλέλληνα ὑπείκοντες, ἀλλ' ἐκ τῆς γενικῆς

¹ Ἰδ. Ἰωσ. ΙΗ', 1. καλλ.—² Β' 34.

³ Ἐρωτηθεὶς ποτε Ῥαββινός τις ἐν Ἱερουσαλὴμ πότε ἦτο καταλληλότερον νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν, ἀπήντησεν «οὔτε ἡμέρας οὔτε νυκτός» διότι γέγραπται ἐν τῷ νόμῳ «μελετήσῃ τοῦτον ἡμέρας καὶ νυκτός.»

τῶν πραγμάτων καταστάσεως τῆς τότε φερόμενοι, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐ-
γίνωσκέ πως καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἥτις (μεθ' ὅλας τὰς ἀνωτέρω ἐ-
ναντίας μαρτυρίας) ἀρκούντως ἦν ἐν Ἱερουσαλὴμ διαδεδομένη· διότι ἐνταῦθα
πρὸ παντὸς ἡ ἀλλαχοῦ που ἐν Παλαιστίνῃ κατωρθοῦτο εὐχερέστερον τῆς
Ἑλληνικῆς γλώσσης ἡ διὰ τῶν Ῥωμαίων ἐπάρχων, καὶ τῶν ἄλλων
πολυπληθεστάτων ὑπαλλήλων τῆς Ῥώμης, οἵτινες ἡ ἅπαντες ἡ οἱ πλείστοι
ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ διότι ἐνταῦθα μεγάλως συνέτεινον εἰς τὴν
διάδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σοφίας οἱ Ἑρωδιανοὶ καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος
τῶν αἰρέσεων, οἵτινες ἅπαντες τὴν Ἑλλάδα εἶχον διδάσκαλον καὶ θησαυ-
ρὸν ἀκένωτον τῶν μεγάλων αὐτῶν ἰδεῶν καὶ ὑψηλῶν θεωριῶν ¹. Ἐνταῦθα ὑ-
πομιμνήσκομεν τὸν ἀναγνώστην καὶ τινὰς ἐν τοῖς «Μακκαβαίοις» φράσεις τὴν
διάδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν γένει ὑποδεικνυούσας· π. χ. ἐν δευτέρου ζ', 8
πόλεις ἐλληνίδες· αὐτοὶ ια', 23, ἐν τρίτου γ', 8 ἀκμή τις ἐλληνισμοῦ, ἐπι-
μῖξια κτλ.— Παρὰ δὲ τῷ Στράβωνι ΙΓ'. β', 34. πόλεις ἐλληνίδες, οἰκου-
μένη (χώρα) ὑπὸ φυλῶν μικτῶν κτλ.

δ') Ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλιλαίᾳ, ὅπου τοσοῦτον χρόνον εἶχε διατρέψει ὁ Ἰη-
σοῦς ² τὸ νὰ λαλῇ τις μάλιστα δὲ νὰ ἐννοῇ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δὲν ἦτο
πρᾶγμα ὅλως ξένον, ἀφ' οὗ αὕτη εἶναι ἡ χώρα, ἐν ᾗ ἀνάρητον πλῆθος ξένων
κατῴκει· διὸ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις «Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν» ὠνομάσθη.
Τοῦτ' αὐτὸ δὲ λέγομεν καὶ τι πλεον μάλιστα, περὶ τῶν Γάδαρων. Ἐν τῇ
πόλει δηλ. ταύτῃ παντὸς ἄλλου φυλετικοῦ στοιχείου ὑπερίσχυε τὸ Ἑλλη-
νικόν. Διότι τὰ Γάδαρα, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Ἰωσήπου ³ μητρόπολις οὖσα
τῆς Περσίας καὶ περὶ τὰς 30 χιλ. κατοίκων τότε ἔχουσα, διὰ τοῦ Πομ-
πηίου τῷ 64 π. Χ. ἀνοικοδομηθεῖσα, ἔλαχε καὶ τὴν πράγματι ἔκτοτε πό-
λις ἑλληνικωτάτη, διότι ὑπερίσχυε μὲν αὐτοῖσι ὁ ἑλληνισμὸς, ξένοι δ'
ὅλως καὶ ἀλλόφυλοι ἐθεωροῦντο οἱ Ἰουδαῖοι, ὀλίγιστα τιμώμενοι. Ὅμοίως
ἐτιμᾶτο καὶ οὕτως εἶχεν ἡ πόλις καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἔτι· καὶ βραδυτέρον ἀκό-
μη ὡς τοιαύτη διετέλει. Ταῦτα πάντα ἐκ πολλῶν διατρανοῦνται μαρτυρίων,
καὶ ἐκ πολλῶν μέχρι ἡμῶν περιωθέντων τῆς πόλεως νομισμάτων, φερόν-
των ὅτε μὲν Δία τὸν Τύριον, ὅτε δὲ τὸν Ἡρακλέα. ¹

ε') Καὶ ἐν ᾧ οὐδὲ ὅλως δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν τὰς μεγάλας δυσκολίας, ἃς οἱ
Ἰουδαῖοι πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐδοκίμαζον, ² πάλιν δεόν νὰ
ὑποθέσωμεν, ὅτι μέχρι τινὸς κατῴρθουν νὰ ὑπερπηδῶσι τὰς δυσκολίας ταύτας

¹ Ἰωσήπου Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολ. ΙΗ' α. ΙΖ' ια', 4. κἀλλ.— Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἱεροσο-
λυμιάδα ἥτοι Ἱστορίαν ἐπίτομον τῆς Ἱερουσαλὴμ. τμημ. Α'. κεφ. ε. καὶ ζ'. Β'. α, β'. ἡ σελ.
155—296.

² Ἰδ. Ματθ. Δ', 12—25. Λουκ. Δ', 14, 31. κἀλλ.

³ Ἰουδ. ἀρχ. ΙΖ', ια', 4. «Γάζα καὶ Γάδαρα καὶ Ἴππος ἐλληνίδες εἰσὶ πόλεις» Δ', ζ', 3.—
Πλιν. Ε', 16.

⁴ Εὐσεβ. 133, 171. Πλιν. Ε', 16.

⁵ Ἰωσ. Κ'. ια', 2.

ἀναγκαζόμενοι ἄλλως νὰ μανθάνωσιν αὐτήν, διότι ἦτο πλέον καὶ πρακτικῶς ἐν τῷ βίῳ χρήσιμος.¹

ς') Ἐκ τῶν προηγουμένων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἠδύνατο ἐπίσης, ὅτε προσχώρησέ πως τῇ ἡλικίᾳ, νὰ ἐννοῇ τοῦλάχιστον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Τοῦτο μόνον παραδεχόμενοι, δυνάμεθα καὶ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἄμεσον αὐτοῦ συνεννόησιν καὶ σχέσιν μετ' ἀνθρώπων ὄχι Ἰουδαίων, οἷαν οὐκ ὀλίγα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία μᾶς παρουσιάζουσι.³ Τούτων τινὰ κατωτέρω (§ 14.) ἀναφέροντες μνημονεύοντες ἐνταῦθα μόνον τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ὅπου ἐκτίθεται ἡ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Ποντίου συνδιάλεξις ἐντὸς τοῦ Πραιτωρίου.² Ἐξηγουμαι. Ὅτε ὁ Ἰησοῦς εἰσῆλθῃ εἰς δίκην τὰ πράγματα εἶχον οὕτω· ὁ μὲν Πόντιος ἐν πομπῇ ἐκάθητο ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ ἑδρᾶς· δεξιᾷ δὲ καὶ ἀριστερᾷ τοῦ ἡγεμόνος ἐπὶ ταπεινότερων ἑδρῶν ἐκάθηντο οἱ ἄλλοι δικασταί, οἱ σύμβουλοι assessores, κτλ. καὶ ἐν γένει τὸ consilium. Ἐν τῇ αἰθούσῃ, ὅπου διεξήγοντο αἱ δίκαι, ὑπῆρχον καὶ καθίσματα διὰ τοὺς Ῥωμαίους πολίτας, ὧν τινες ἦσαν συνήθως παρόντες ἀκροαταί, ἐπίσης ὑπῆρχον τοιαῦτα διὰ τε τὸν κατήγορον καὶ τὸν κατηγορούμενον. Ὅτε ἐν τούτοις ὁ Ἰησοῦς ἐδικάζετο, ὑποθέτομεν ὅτι ἴστατο, ὡς συνείθιζον, καὶ ὑπεχρεοῦντο μάλιστα νὰ ἴστανται ὅθτιαι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι τῶν Ῥωμαίων ὑπήκοοι, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ὑπόδικοι, δι' οὓς κυρίως ὑπῆρχον αἱ ἑδραὶ ἐν τῇ δικαστικῇ αἰθούσῃ. . . . Ἀλλὰ τοιοῦτον Ῥωμαϊκὸν δικαστήριον ἐν τε τῇ Συρίᾳ, τῇ Μ. Ἀσίᾳ, καὶ παλλαχοῦ ἀλλαχοῦ οὐδεὶς εἶχε διερμηνέα, οὐδὲ προσελάμβανε τοιοῦτον κατὰ τὰς δίκας οὐδέποτε, διότι οἱ δικάζοντες, πρὸ παντὸς δὲ μάλιστα οἱ σύμβουλοι ἔγινωσκον ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς ἦτο συνήθεια εἰς τοὺς τὰς τοιαύτας δημοσίας θέσεις καταλαμβάνοντας Ῥωμαίους, ἅμα δὲ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Ῥωμαίους ἐπάρχους τῆς Ἀνατολῆς ἀπάσης, ὑποχρεομένους ἀνεξαίρετως νὰ γνωρίζωσι τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον. Κατὰ ταῦτα δὲ δέον νὰ υποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐνόει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἤδη ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἃς οὐ ἄμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν δικαστῶν καὶ τοῦ Πιλάτου (ἃς οὐ οὗτος μὲν ἡγνῶει ὡς ὀφόμεθα, τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἐκεῖνοι δὲ τὴν Ἑβραϊκὴν.) Τοῦτο δὲ τοσοῦτο πιθανότερον καθίσταται, καθ' ὅσον, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέγομεν, καὶ αὐτὸς

1 Ἰωάν. ΙΗ, 33—37· Πρὸβλ. καὶ Ματθ. ΚΖ', 11. Μαρκ. ΙΕ', 2. Λουκ. ΚΓ', 3.

2 Πράξ. τῶν Ἀποστόλων κεφ. ΚΑ', 37—38, ΚΒ'. 2. Ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Παύλου ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡτοιμάζοντο ν' ἀκούσωσιν αὐτοῦ Ἑλληνιστὶ λαλοῦντος, ἐν ᾗ γλῶσση θὰ ἦτο εὐνοητότερος.

3 Ὁμοίως βλέπομεν καὶ ἐκ τοῦ Ἰωσήπου βιβλ. ΙΗ', γ', 3. ὅτι ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς ἄμεσον καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας σχέσιν τὸ χωρίον ἔχει οὕτω. «Ἀνὴρ σοφὸς (ὁ Ἰησοῦς), εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή» ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής. . . . καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ τοὺς Ἕλληνας οὐ ἐπηγάγετο. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Ἰησοῦς «πὸ λλοὺς Ἕλληνας προσήγαγε το» κακῶς δ' ὑπολαμβάνουσι τινες τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰωσήπου ὑποβολιμαῖον.

ὁ Ἰησοῦς ἡλικιωθεὶς ἡσθάνετο βεβαίως τὴν ἀνάγκην τῆς γλώσσης ταύτης, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρακτικὴν αὐτῆς ὠφέλειαν.¹

ζ') Μεταβῶμεν νῦν καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ χαρραχθεῖσαν ἐπιγραφὴν, ἣτις καὶ αὐτὴ δύναται πῶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μαρτυρία τῆς μεγάλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διαδόσεως κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας, καὶ οὕτως ἐμμέσως νὰ δώσῃ ἡμῖν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανὸν τοῦλάχιστον, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζε τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ δὴ ὁ μὲν Λουκᾶς² λέγει. «ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς. «Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» Ὁ δὲ Ἰωάννης³ περὶ τοῦ αὐτοῦ συμβάντος λέγει «ἔγραψε δὲ τίτλον ὁ Πιλάτος καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἦν δὲ γεγραμμένον ἅ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων» . . . καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαῖστι» οἱ δ' ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ ὁ Ματθαῖος,⁴ καὶ ὁ Μάρκος,⁵ βραχυλογώτεροι ὄντες, οὐδέν τι περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ συνετάχθη ἡ ἐπιγραφὴ, ἀναφέρουσιν· ὁ τελευταῖος μάλιστα, ὡς εἴθισται, προσπαθεῖ ν' ἀνταποδώσῃ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὴν Ῥωμαϊκὴν φράσιν.⁶ Ἐν τοῖς δύο πρώτοις Εὐαγγελισταῖς ἕκαστος παρατηρεῖ, ὅτι ἡ τάξις τῶν γλωσσῶν διαφέρει, καὶ ὅτι ὁ μὲν Λουκᾶς προτάσσει τῶν ἄλλων τὴν Ἑλληνικὴν, ἐν ᾧ ὁ Ἰωάννης τὴν Ἑβραϊκὴν, ἣτις παρ' ἐκείνῳ κατέχει τὴν τελευταίαν θέσιν.

Ποία δ' ἡ φθιτότερη κατατάξις ἀδυνατοῦμεν ν' ἀποφανθῶμεν· εἰς πλεῖστοι τῶν περὶ τὰ Εὐαγγέλια εἰδημόνων ἀποφαίνονται ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἰωάννου δηλ. πρῶτον Ἑβραϊστί εἰτα Ἑλληνιστί καὶ τέλος Ῥωμαῖστι, προστιθέντες· «καθ' ὅσον μάλιστα καὶ περὶ σταυρωθέντος Ἑβραίου προῦκειται», ἡμεῖς ἀπλῶς εἰμεθα ὑπὲρ τῆς τοῦ Λουκᾶ κατατάξεως τῶν γλωσσῶν· πρῶτον δηλαδή ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ Ἑλληνιστί εἰτα Ῥωμαῖστι καὶ τέλος Ἑβραϊστί· καθ' ὅτι οὐ μόνον παράδοξον θὰ ἐφαίνετο νὰ τεθῇ τελευταία τὴν τάξιν ἡ τοῦ κυριάρχου ἔθνος γλώσσα, ἀλλὰ καὶ διότι ἐν ἄλλαις παραλλασσούσαις περιστάσεσι βλέπομεν, ὅτι ὅτε μὲν καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν ἡ Ἑλληνικὴ, ὡς ἐν Ἰωσήπου βιβλίῳ ΙΔ', 10, 2, ἐν ᾧ λέγεται «βούλομαι δὲ καὶ Ἑλληνιστί καὶ Ἑβραῖστί ἐν δέλτῳ χαλκῇ ἀναθῆναι (τὸ ἀντίγραφον)», ὅτε δὲ προηγῆται ἡ Ῥωμαϊκὴ καὶ ἔπεται ἡ Ἑλληνικὴ π. χ. αὐτόθι ΙΔ', 12, 5. «διάταγμα ἐμὸν (Μάρκου Ἀντωνίου) ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς (τοὺς ἄρχοντας Τυρίων), περὶ οὗ βουλευομαι⁷ ὑμᾶς φροντίσαι, ἵν' αὐτὸ εἰς τὰς δημοσίους ἐντάξῃτε δέλτους γράμμασι Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑλληνικοῖς, καὶ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ ἔχητε αὐτὸ γεγραμμένον, ὅπως ὑπὸ πάντων ἀγαγινώσκεσθαι δυνησεται» κτλ., ἐξ οὗ χωρίου δῆλον πρὸς τούτοις καθίσταται, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι, ἵνα γίνωνται τοῖς πᾶσι καταληπτοί, καὶ Ἑλληνιστί τὰ διάτάγματα αὐτῶν ἐδημοσίουν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς τοῦ κράτους χώραις τοῦ-

1 Πρβλ. Keim Α', σ. 366. — 2 ΚΓ', 38. — 3 ΙΘ', 20. — 4 ΚΖ', 37. — 5 ΙΕ', 27. — 6 Keim ἐνθ' ἄνωγ. — 7 γρ. β ο ὕ λ ο μ α ι.

λάχιστον, τοῦθ' ὅπερ ἐκ πολλῶν ὁμοίων τοῦ Ἰωσήπου χωρίων νὰ ἐξαγάγω-
μεν δυνάμεθα, σὺν τῇ ἀπλῇ ἐξαίρεσει, ὅτι ἐν ταῖς τοιαύταις περιστάσεσι συν-
ήθως ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ ἀπένεμε τὴν πρώτην τάξιν τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ,
ὡς γλώσσῃ τοῦ κυριάρχου ἔθνους, τῆς κυβερνήσεως, ἣτις πάντοτε συνείθιζε
νὰ δημοσιεύῃ τὰ διατάγματα αὐτῆς καὶ τὰς ἀποφάσεις ἐν πολλαῖς γλώσ-
σαις, τοῦ κατὰ τόπους ἐπικρατεστέρας. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσ-
σαν, ἣν ὁ Ἰωάννης ἐν τῷ σημειωθέντι χωρίῳ ἐπίτηδες φαίνεται τονίζων,
δέον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οὐδαμῶς ἐνοεῖτο ὑπὸ τῶν ταπεινότερων ὑπηρετῶν
τοῦ Πιλάτου, τῶν δουλικῶν καὶ τυρλῶν ἀπλῶς ἐκτελεστῶν τῶν διαταγμά-
των αὐτοῦ, ὡς κατωτέρω καὶ τοῦτο καταδειχθήσεται. Ἄλλως ἐκ τῶν ἀνω-
τέρω πάντων βλέπομεν, ὅτι τὴν πρώτην θέσιν πάντοτε καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ
τοῦ σταυροῦ διημιφισβήτησεν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, δι' οὐδένα ἄλλον λόγον βε-
βαίως, ἢ ὅτι ὑπῆρχε λίαν διαδεδομένη ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις.

ἡ) Τὴν διὰ δόσιν ταύτην τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας δύνανται ἐν τοῖς πρώτοις
νὰ ἐπιμαρτυρήσωσι καὶ αἱ ἐν τῷ προκυλίῳ τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ εὐρισκό-
μεναι Ἑλληνικαὶ καὶ Ἰουδαϊκαὶ ἐπιγραφαί, καὶ νῦν ἔτι σωζόμεναι.¹

θ') Ἀλλὰ πάντες οἱ περὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ αἱ σύγχρονοι αὐτοῦ πεπαιδευ-
μένοι καὶ σοφοί, ἔζων ἐν ἀτμοσφαίρᾳ Ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς
γλώσσας. Οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ σοφοῦ τῶν ἔθνων Ἀποστόλου, τοῦ Ἑλ-
ληνιστοῦ τοῦ πρώτου τῶν πρώτων σεβαστῶν προσώπων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ
Γαμαλιήλ, ὁ ἐλευθερόφρων καὶ πολυμαθὴς καὶ μέγας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δι-
δάσκαλος ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ συχνάκις τὴν αὐτὴν
τῶν Ῥωμαίων ἐπεσκέπτετο. Οὗτος, καλὸν προσέτι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἂν μὴ
ἔσχε μαθητὴν αὐτοῦ τὸν Ἰησοῦν (ἂν οὐ τοιοῦτόν τι οὐ παρεδόθη ἡμῖν, οὔτε
πιθανότητος ἔχειται οὐδεμιᾶς) ὅμως ἐγνώρισε τὸν εὐφυῆ νέον, καὶ προσωπι-
κῶς βεβαίως· τοῦλάχιστον τοῦτο φαίνεται τὸ πιθανότατον· διότι τοῦ Γαμα-
λιήλ ἡ φήμη εὐρέως εἶχε διαδοθῇ, ὥστε ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχεν ἀκούσει τι ὁ
ἕτερος περὶ τοῦ ἐτέρου θαυμάσιον ἢ ἀξιεπαινον.

ι) Τὴν μεγάλην διὰ δόσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας μαρτυρεῖ προσέτι καὶ τὸ
ἀπόκρυφον τοῦ Θωμᾶ εὐαγγέλιον (ἵνα τὰ λοιπὰ ἀπόκρυφα παραλίπωμεν). Ἡ
μαρτυρία τοῦ εὐαγγελίου τούτου, ἂν καὶ μικρὸν βεβαίως φέροι ἐν ἑαυτῇ κῶ-
ρος, ὅμως πάλιν δείκνυσιν, ὅτι εὐθὺς μετὰ Χριστὸν ὀλίγου χρόνου παρελθόντος,
ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἤρξατο ὄχι πλέον διαδιδόμενη, ἀλλ' ὑπερισχύουσα καὶ
πρωταγωνιστοῦσα ἀπαιδεύσω, λέγει τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ, Σὲ (δηλ. τὸν
Ἰησοῦν) τὰ ἑλληνικά, ἔπειτα τὰ ἑβραϊκά.»

ιὰ) Νῦν δὲ μεταβαίνομεν νὰ ὑποδείξωμέν τινα τῶν χωρίων ἐκείνων τῆς
ΚΔ, ἃτινα παρουσιάζουσιν ἡμῖν τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντα εἰς σχέσιν ἄμεσον πρὸς
τοὺς ἄλλοεθνεῖς (δηλ. οὐχὶ Ἑβραίους, ἀλλ' ἢ Ῥωμαίους ἢ Ἑλλήνας) π. χ.

Ματθ. ΚΖ'.— Μαρκ. Ε', ὅπου ἐκτίθεται ἡ ἐν τῇ ἑλληνικῷ τῇ χώρᾳ τῶν

¹ Ἰδ. Παλαμᾶ Ἱεροσολυμιάδα καὶ Ἰωσήπου ΙΓ', α'.

Γαδαρηνῶν διατριβῇ τοῦ Ἰησοῦ. Ἔτι δὲ Λουκ. Δ', 14. Ἰωάν. ΙΒ', 19. ΙΗ', καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ.

Εἶτα ἔχομεν ἀνάλογα χωρία μέγιστα τὸ ζήτημα ἡμῶν διαλευκαίνοντα καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ὑποστηρίζοντα, τὰ ἐξῆς·

Πράξεων Β', 7—8. Ε', 33, 35. ΚΑ', 47. ΚΒ', 2—3. καὶ ἀλλαχοῦ.

Παραβληθῆτω δ' ἡ τῶν δύο τελευταίων χωρίων ἐρμηνεία Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐν Στρωματέων λόγῳ Α', 29, 181, καὶ λόγῳ Γ', 5, 39 — 41, καὶ 15, 128. — Τὰ δύο ταῦτα τελευταῖα τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων χωρία μάλιστα τρανῶς ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἐλλ. γλῶσσα ἦτο παρὰ πάσας τὰς ἄλλας ὀλίγον τι μετὰ Χριστὸν διαδεδομένη. Καὶ ἡ ἐρώτησις δ' ἐκείνη ἡ πρὸς τὸν Παῦλον ὑπὸ τοῦ χιλιάρχου γενομένη «ἐλληνιστὶ γινώσκεις;» ὡς καὶ ὀλίγον τι κατωτέρω ἀκούσαντες δ' ὅτι τῇ ἑβραϊδὶ διαλέκτῃ προσεφώνει αὐτοῖς *μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν*» δείκνυσιν ὅτι ὅχι μόνον ἀπροσδοκῆτως ἤκουσαν τοῦ Παύλου ἑβραϊστὶ ἤτοι Ἀραμαϊστὶ ὁμιλοῦντος, ἀλλὰ προσέτι, ὅτι καὶ ὁ χιλιάρχος καὶ οἱ ἄλλοι ἅπαντες ἄριστα ἐγίνωσκον τὴν Ἑλληνικὴν, οἱ δ' ἀκροαταὶ εὐχερέστερον ταύτην ἠδύναντο νὰ ἐννοῶσιν ἢ τὴν ἑβραϊκὴν. Ἄλλως δ' ἐκ τοῦ κεφ. ΚΓ', 14 τῶν Πράξεων δύναται τις πῶς νὰ εἰκάσῃ προσέτι, ὅτι τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης (ἤτοι τῆς Ἀραμαϊτικῆς) ἐγένετο χρῆσις ὑπὸ τῶν ἑβραίων κατὰ προτίμησιν εἰς ἐπισήμους μάλιστα περιστάσεις οἷον λιτανείας, ἱερὰς πομπάς, θυσίας, μυστικὰς μετὰ τοῦ Θεοῦ συνδιαλέξεις τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως κτλ. Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος ἐπίτηδες ἐποίησατο χρῆσιν τῆς Ἀραμαϊτικῆς, ἵνα δείξῃ ὅτι τὸ περὶ οὗ προέκειτο μεγάλῃ ἐκέκρητο σπουδαιότητά· διὸ καὶ παρέσχον μᾶλλον ἡσυχίαν, οὐ μόνον ὅπως εὐχερέστερον τὸ πρᾶγμα κατανόήσωσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως κάλλιον τοῦ Παύλου λαλοῦντος ἀκροασθῶσιν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐν τῷ Β' μέρει λεχθέντα δέον, νομίζω, νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπὶ Χριστοῦ ἦτο κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας λίαν διαδεδομένη, ὡς ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς καθαρὰν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ὅτι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ σοφία παρὰ πᾶσαν ἄλλην κατὰ τὰς χώρας ἐκείνας ἐπεκράτει.¹ Οὕτω δὲ πιθανότατον καὶ σχεδὸν βέβαιον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγίνωσκε, καὶ εἰλάλει τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, βεβαίως ὅχι μετὰ τοσαύτης ἐντελείας καὶ εὐχερείας, μεθ' ὅσης τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, τὴν τοῦ ἔθνους του, ἔτι δὲ βεβαιότερον ὅτι ἐγίνωσκεν ἐλληνιστὶ ν' ἀναγινώσκῃ. Ἀπλῶς δὲ τόσον μόνον λέγομεν, οὐδὲ προχωροῦμεν περαιτέρω, π. χ. νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνεγίνωσκε τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ἐγνωμάτευσαν, ἢ ἄλλας τινὰς ὁμοίας ὑποθέσεις νὰ κάμωμεν. Τὰ τοιαῦτά εἰσιν ἀπίθανα, καὶ ἀπαράδεκτα. Διότι ἀληθεύει μὲν ὅτι πολλοί, καὶ οὗτοι οὐχ ὅλως ἄσημοι, παρὰσυρθέντες, ἀγνοῶ πῶς, ὑπὸ Ἑλληνικοῦ ἔσως ἐνθουσιασμοῦ, ἠξίωσαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἀνέγνωνε τῆς

1 Κ. Παπαρ. Ἰστ. Ἑλλ. ἔθνους τόμ. Β'. σελ. 530 κξ. — Schlosser αὐτόθι.

Παλαιᾶς Διαθήκης τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, καὶ ταύτην μόνην ἐμελέτησεν· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ὑπάρχει ὅλως ἀναπόδεικτον, ἐν ᾧ ἀπλῶς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι δὲν ἡγνόει ὅλως καὶ τῶν Ὁ' τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν, ἀλλ' οὐδὲν πλέον. Ἡ οὕτως ἢ ἄλλως ὅμως καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πάντοτε φαίνεται, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦτο ὅλως ἄγνωστος τῷ Ἰησοῦ.

Ἀλλὰ τοῦτο θὰ διασαφηνισθῇ ἐντελῶς διὰ τοῦ τρίτου μέρους, εἰς ὃ νῦν μεταβαίνομεν.

Γ' Ὅποιαί τινές εἰσιν αἱ περισωθεῖσαι ἡμῖν περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαι ;

Τοιαῦταί εἰσι διτταί·

α') Ἀμεσοί,

β') Ἑρμῆσοι.

Καὶ ἄμεσοι μὲν μαρτυρίαι, ὡς περὶ τῶν ἄλλων δύο πρώτων μερῶν, οὕτω καὶ περὶ τούτου ὑπάρχουσιν ὀλίγισται. Αὗται δ' εἰσὶ.

1) Ἡ τοῦ Ἰωσήπου μαρτυρία ἐν Ἰουδαίᾳ, ἀρχαιολογίας βιβλίῳ 5', 2, 1, καὶ 9, 2, ὅπου λέγεται «Ἐβραΐζων, πατρίῳ γλώσσῃ λαλῶν.»

2) Ἡ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ματθαίου ἀπαντῶσα, ἐν κεφ. ΚΖ', 46—47, ἐνθα λέγεται «περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνέβησεν ὁ Ἰησοῦς, φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, «Ἥλι, Ἥλι, λαμὰ σαββαχθαῖν»· τοῦτ' ἐστὶ, Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί μὲ ἐγκατέλιπες; τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, ὅτι Ἡλίαν φωνεῖ οὗτος.» Αἱ λέξεις αὗται εἰς τὴν μητρικὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐξήνεχθησαν γλῶσσαν, χρῆσιν ταύτης ποιησαμένου κατὰ τὴν κρίσιν ἐκείνην στιγμὴν. Γνωστὸν δ' ὅτι δὲν εἶναι λέξεις ἀρχαῖαι Ἐβραϊκαί, ἄλλως ἔχουσαι ἐν τῷ ψαλμῳδῷ, παρ' οὗ ἐλήφθησαν, ἀλλὰ τῆς Συροχαλδαϊκῆς διαλέκτου ἢ Ἀραμαϊκῆς, ἣν γλῶσσαν οἱ τότε Ἰουδαῖοι ἐλάλουν. Ἐκ τῶν λέξεων τούτων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, πρὸς ἃς καὶ αἱ τοῦ Μάρκου παραβλητέαι κεφ. ΙΕ', 33—36, μανθάνομεν προσέτι ὅτι ἡ πᾶτριος τοῦ Ἰησοῦ γλῶσσα δὲν ἦτο τοῖς πᾶσι καταληπτὴ, διότι τινὲς τῶν ἐστώτων ἐκεῖ παρὰ τὸν σταυρωθέντα, πιθανότατα Ῥωμαῖοι, ἢ φύλακες ἢ ἄλλοι τῶν ἀρχῶν τῆς Ἰουδαίας ὑπάλληλοι, μὴ ἐννοήσαντες ἔλεγον, ὅτι «Ἡλίαν φωνεῖ ὁ Ἰησοῦς, συγγέαντες τὸ Ἡ.λί καὶ τὸ Ἡλία· ὅθεν καὶ τὸ «ἄφες, ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται Ἡλίας σῶσων αὐτόν»¹.

Ἑρμῆσους δὲ μαρτυρίας περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ ἔχομεν.

1) Ἐκεῖνο τὸ πολλάκις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἐπαναλαμβανόμενον «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς», οὗ χρῆσιν ποιεῖται ὁ Ἰησοῦς, ὅτε μὲν πρὸς τοὺς

σοφούς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀποτεινόμενος, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ἐν γένει, ὅπερ τρανῶς καταδείκνυσιν, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς ἐκείνας εἶχεν ἀναγνώσει τὰς γραφάς, ἃς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκεν. Ἐκ τούτου δ' ἐπεται, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶχε γνῶσιν τῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦτο συντεταγμένη, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἐγίνωσκε καλῶς τὴν τε ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν τῆς τότε ἐν χρήσει γλώσσης ἥτοι τῆς Συροχαλδαϊκῆς· τοῦθ' ὅπερ καὶ πιθανότερον· διότι τότε εἰς αὐτὴν ἦτο μετεγλωττισμένη ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. (πρβλ. Keim τομ. Α', σ. 429, καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer, Schreibkunst, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ ἔσχυεν, ὅχι ὡς τινες ἐνόμισαν, ἡ Ἑβραϊκὴ—Φοινικικὴ γλῶσσα, ἀλλ' ἡ Ἀσσυριακὴ καὶ αὕτη πάλιν μόνον ἐν τῇ γραφῇ, ἐν ᾗ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ κυρίως τότε ἔσχυεν ἡ Ἀραμαϊκὴ, ἐν ᾗ ὅμως γλῶσσα καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἦν μετεγλωττισμένη, ὅπως ἐννοῇται παρὰ πάντων, καὶ ὁ Ἰησοῦς (δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς πιθανότατον τοῦτο) ἀνεγίνωσκεν αὐτήν. (πρβλ. Ματθ. Ε', 18 καὶ ἄλλ.)

2) Τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου (Δ', 5—27,) ὅπου ἐκτίθεται ὁ γνωστὸς διάλογος τῆς Σαμαρείτιδος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ Ἰακώβ. Ἐν αὐτῷ παρατηροῦμεν, τὸ μὲν ὅτι ἡ γυνὴ ἀποκαλεῖ αὐτὸν Ἰουδαῖον· «πῶς Σὺ Ἰουδαῖος ὢν, παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, αὐτῆς γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις,» τὸ δὲ καὶ ὅτι ἄριστα συνεννοεῖται μετ' αὐτῆς, καίπερ μὴ Ἰουδαία· ἐπομένως ἡ ἡς ἐγένετο χρῆσις γλῶσσα δεόν νὰ ὑποτεθῇ ἡ τότε λαλουμένη κοινῶς ἥτοι ἡ Ἑβραϊκο-Ἀραμαϊκὴ ἢ ἡ Συροχαλδαϊκὴ ἄλλως λεγομένη. Ἄρα ὁ Ἰησοῦς ὁμίλει τὴν γλῶσσαν ταύτην.

3) Νόμος Ἰουδαϊκὸς θρησκευτικὸς ὑπῆρχεν ἀπαιτῶν νὰ ἐπισκέπτηταί τις τακτικῶς καὶ καθ' ὥρισμένας ὥρας τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ¹. Διὰ ταῦτα, πρὸς ἃ καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἡ μαρτυρία συμφωνεῖ² εἰκὸς καὶ ἀναγκαῖον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, ὡς Ἰουδαῖος, διῆλθε χρόνον οὐκ ὀλίγον ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν συμφυλετῶν του, καὶ ἐπομένως δεόν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καλῶς ἐγίνωσκε τὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ οἱ σοφοὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἐδίδασκον³.

4) Ἦδη δ' ἀναμφισβήτητον πλέον ὑπάρχει, ὅτι αἱ ιδέαι καὶ ἐν γένει ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκηρύττετο πρὸ παντὸς ἐν μέσῳ τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἔστι τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλὰ τοῦτο προϋποτίθησιν εἰς τὸν διδάσκαλον τὴν γνῶσιν τῆς γλώσσης, ἣν ὁ διδασκόμενος λαὸς ἐνόει, ἥτοι τῆς Ἀραμαϊκῆς².

5) Καὶ τῷ ἐπιτροχάδῳ τὰ Εὐαγγέλια διερχομένῳ καταφανέστατον καθίσταται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐ μόνον ἀνέγνω τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ

1 Ἰδ. Φίλωνος περὶ ἀρετῶν καὶ πρεσβείας πρὸς Γάϊον γ. 1014.

2 Ματθ. ΚΔ', 1. Λουκ. ΚΑ' 5. καὶ ἄλλ.

3 Ἰδ. Keim τομ. Α'. σ. 143 ὅπου πολλαὶ συνελέγησαν μαρτυρίαι τὴν ἰδέαν ἡμῶν ταύτην ὑποστηρίζουσαι.

2 Keim Α', 116.

ὅτι ἄριστα εἶχε μελετήσει αὐτήν, καὶ ἀπὸ στήθους σχεδὸν ἐκμάθει, ὡς ἦτο παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις συνήθεια. Ἐκ τοῦ τρόπου μάλιστα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πᾶς ἕκαστος εὐδιακρίτως παρατηρεῖ τὴν ἐμβριθὴ περὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην μελέτην. Ἀλλ' ἄρχ' γε ἐν πρωτοτύπῳ ἀνεγνώ αὐτήν ἢ ἐν μεταφράσει; τὸ δεύτερον εἶναι τὸ πιθανότατον, τὸ βέβαιον. Ἀλλ' ἐν τίνι μεταφράσει; ἐν Ἀραμαϊκῇ πιστεύομεν· διότι καὶ αἱ εἰς αὐτήν παραπομπαί, ἵνα τὰς λοιπὰς ἀποδείξεις παραλίπωμεν, κατὰ τὸ Ἀραμαϊκὸν γίνονται, οὐχὶ δ' ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει, ὡς τινες ἠθέλησαν νὰ ὑποθέσωσιν. Ἀλλως δὲ γινώσκομεν, ὅτι ἡ μεταφράσις τῶν Ο' ὑπῆρχεν ἤδη πολὺ πρότερον τοῦ Χριστοῦ, μάλιστα καὶ μετὰ τοῦ ὀνόματος Δημητρίου τοῦ Φαληρέως συνδεομένη, κακῶς μὲν ἀλλ' ἀρκούντως τὸ ἀρχαῖον τῆς μεταφράσεως τῆς εἰδήσεως μαρτυρούσης.¹

6) Τέλος δὲ συλλέγομεν καὶ τινὰς μαρτυρίας ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης ἡμῶν γνώμης, ὅτι δηλ. τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πάντα, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, ἐν Συροχαλδαϊκῇ ἢ τοῖς Ἀραμαϊκῇ ἢ τοῖς Ἑβραϊκο-φοινικικῇ, διεξήγοντο διαλέκτῳ.

α') Ἐκ τοῦ Ματθαίου

Κεφ. Ε', 1: ὅπου προεισαγωγικῶς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους διδασκαλίαν λέγεται «*ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους* (τὸ μέγα πλῆθος, τὸ ἀνάνριθμον) ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος. . . καὶ ἀναίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέγων.»

Κεφ. ΙΓ'. Ὅπου γραφικώτατα ἐκτίθεται μέγα παραβολὴν πλῆθος αὐτοῦ μὲν Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ πλοίου καθημένου, τῶν δὲ ὄχλων πολλῶν συναχθέντων πρὸς αὐτὸν καὶ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ἐστηκότων.»

Κεφ. ΚΓ'. Ἐνθα εὐθὺς ἐν ἀρχῇ λέγεται «*ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ ταῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων*» ὅτι δ' οἱ ὄχλοι οὗτοι ἦσαν Ἰουδαῖοι, δηλοῦσιν αἱ εὐθὺς ἐπιφερόμεναι λέξεις· «*πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν (οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι) τηρεῖν, τηρεῖτε, καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ καὶ οὐ ποιοῦσιν.*»

β') Ἐκ τοῦ Μάρκου

Κεφ. Α', 21.—Β', 13.—Ε'.—ΙΒ', 13, 18, 28.

γ') Ἐκ τοῦ Λουκᾶ

Κεφ. Β', 41. Ὅποθεν βλέπομεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐκάθητο ἐν τῷ ἱερῷ ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἤκουεν αὐτῶν· καὶ ἐπηρώτα αὐτοὺς, ὅτε ἐξίσταντο πάντες οἱ ἀκούοντες ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

Κεφ. Δ', 31.—ΙΒ'.

Ἐκ τῶν δύο τούτων χωρίων βλέπομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς «*ἐδίδασκε τοὺς ὄχλους κατὰ μυριάδας ἐπισυναγομένους καὶ ἀλλήλους καταπατοῦντας.*»

1) Ἰδ. τὰ λείψανα Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ S-J Légrand καὶ F. Tychon «*Mémoire sur Démétrius de Phalère, δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς Mémoires de la Littérature de l'Académie Royale tom. XXIV—Bruxelles 1852.*»

Κεφ. ΙΘ', 45—47, κτλ.

δ') Ἐκ τοῦ Ἰωάννου·

Κεφ. Δ', 5—27.—ς', 24—25 καὶ 59.

Κεφ. Η'. κτλ.†

Τοιαῦτα ὅμοια χωρία μαρτυροῦντα, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει τὴν τότε ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ γλῶσσαν, εὕρηται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πλεῖστα. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀρκοῦμεθα εἰς τ' ἀναγραφέντα, διότι ταῦτά εἰσι καὶ τὰ οὐσιωδέστατα.

Συμπέρασμα.

Οὕτω λοιπὸν λέγομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἰς ἀνώτερα σχολεῖα δὲν ἐφοίτησεν, ἀλλὰ μόνον ἐν μικροῖς, προκαταρκτικοῖς ἐμαρτήτευσεν — ὅτι ἦτο μᾶλλον αὐτοδίδακτος, καὶ πρακτικὸς ἐγένετο διδάσκαλος ¹ — ὅτι ὑπερίσχυε μὲν πως τότε κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐν γένει ἡ Ἑβραϊκὴ (ἡ νέα δηλαδὴ Ἀραμαϊκὴ) γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἦν λίαν διαδεδομένη, — ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει καὶ ἔγραφεν ἀρίστα (ἐκ πείρας μᾶλλον διδαχθεὶς) τὴν Ἀραμαϊκὴν, ὡς τὴν μόνην μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, καὶ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ ἐδίδασκεν, — ἀλλὰ καὶ ὅτι ᾤρισκε καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπίσης, γινώσκων ἅμα νὰ γράφῃ καὶ ν' ἀναγινώσκῃ, ἄχι βεβαίως μετὰ τοσαύτης εὐχερείας μεθ' ὅσης τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γλῶσσαν, ἀλλὰ τόσῃ μόνον, ὥστε ἐν ἀνάγκῃ εὐκόλως καὶ ταύτης νὰ ποιῇται χρῆσιν, — καὶ τέλος ὅτι τὴν Ῥωμαϊκὴν . . . ἀλλὰ κατὰ πόσον αὕτη ἡ γλῶσσα ἦτο γνωστὴ τῷ Ἰησοῦ, περὶ τούτου μεγάλως ἔχομεν τὰς ἀβεβαιότητας, καὶ οὐδέν τι νὰ εἰπώμεν ἱστορικῶς ἀποδεικτὸν δυνάμεθα, καθ' ὅτι μάλιστα καὶ ὁ Ἰησοῦς αὐτὸς δὲν παρουσιάζεται, ἀνθρωπίνως ἐννοεῖται, πολλὰς ἔχων γνώσεις περὶ τῆς τότε Ῥωμαϊκῆς ἰσχύος καὶ πολιτικῆς δυνάμεως.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΠΑΠΑΖΗΣ δ. φ.

Ἐν Χίῳ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1879.

Παράρτημα.—Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως συνέβη νὰ ἴδω τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1874 τοῦ κ. Εἰρηναίου Κ. Ἀσωπίου, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δημοσιευθεῖσαν βραχεῖαν πραγματείαν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Λαμπρύλλου, «ἀν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλλήνιστί», ἣν μετὰ προσοχῆς διεξελθὼν, παρετήρησα ὅτι ἐν τισι μὲν συνεφωνοῦμεν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς αἰσκέψεις τοῦ κ. Λαμπρύλλου καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τινῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρίων, πρὸς τὸ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ θέμα ἡμῶν σχετιζομένων, ἦσαν πάντῃ σφαλεραί. Καὶ γνωρίζω μὲν ἄλλως, ὅτι τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον πᾶν ἄλλο δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν βιβλίον, ἀλλ' ὅμως δὲν νομίζω ἄκαιρον μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκθεσίν μου νὰ

¹ Ἰδ. Λεσιγγίου «ἀνατροφή τοῦ ἀνθρωπίνου γένους» §. 60.

ἐπιφέρω ὀλιγίστας λέξεις εἰς ἀνασκευὴν τινῶν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Λαμπρύλλου γραφέντων καὶ μάλιστα καθ' ὅσον γινώσκω, ὅτι ἡ κυρία, οὐσιώδης ἰδέα τῆς μνημορευθείσης μικρᾶς τοῦ Ἡμερολογίου πραγματείας τυγχάνει καὶ ἡ κυρίως ἐν Ἑλλάδι σφαλερῶς παρ' ἅπασιν, ἢ τοὺλάχιστον τοῖς πλείστοις ὑπεριοχνοῦσα.¹ Καὶ δὴ.

α) Ὁ κ. Λαμπρύλλος ἐν § 2 γενικῶς ὁμιλῶν λέγει «κοινὴ γλῶσσα ἡ τοῖς πᾶσι γνωστὴ, καὶ ἀπολύτου ἐπικρατήσεως τυχοῦσα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρὰ πᾶσι τοῖς Ἀσιατικοῖς ἔθνεσιν ἦτο ἡ Ἑλληνική.»

Τοῦτο μερικῶς μόνον ἀληθεύει. Διότι μεγάλως μὲν εἶχε διαδοθῇ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ Μ. Μακεδόνα, ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς οὐδέποτε μέχρι Χριστοῦ ἠδύνατο νὰ θεωρῇται ὡς ἡ κοινὴ καὶ τοῖς πᾶσι γνωστὴ γλῶσσα, τοῖς κατὰ τὴν Συρίαν, Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον ἔθνεσι. Διότι ὑπῆρχον μὲν πόλεις κατὰ τὰς χώρας ταύτας σχεδὸν παντελῶς Ἑλληνικαί,² ἀλλ' ὅμως ὑπῆρχον πόλεις ἕτεραι, ἐν αἷς ὀλίγιστα ἴσχυεν ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα,³ ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλαι ἐκ δικόρων γλώσσας λαλούντων ἔθνων κατοικοῦμεναι, περὶ ὧν δὲν ἠδυνάτο τις νὰ εἴπῃ, τίς τῶν γλωσσῶν, ἢ ποῖον ἔθνος γλωσσικῶς ἐκεῖ ὑπερίσχυεν (ἀκριβῶς, ὡς δύναται τις σήμερον νὰ εἴπῃ ὁμοίον τι περὶ Βηρυττοῦ ἢ Ἀλεξανδρείας, ἐν αἷς αἱ ξέναι γλῶσσαι, οἷον ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἰταλικὴ τοσαύτην ἔχουσιν ἐπικτασίαν, ἰσχύϊ.) Εἰς τὰς τελευταίας ταύτας, ἐν παρόδῳ εἰρήσθω, κατατακτέα καὶ ἡ Γαλιλαία (ἔθνων χώρα, ἐπαρχία ἔθνων). Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ τὸ ἐν τῇ αὐτῇ § γενικὸν τοῦ κ. Λαμπρύλλου συμπέρασμα «ἐκ τούτου καθίσταται φανερόν, ὅτι καὶ οἱ Ἀποστόλοι ὡς Γαλιλαῖοι ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν» δὲν φαίνεται τόσο ἀσφαλές, ἅπαξ ἐπὶ βάσει οὐχὶ στερεῶς οἰκοδομηθέν⁴.

1 Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρω τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτενέστερον ὑπὸ τοῦ Βρυενίου ἐκτεθέντα. Ὁ κ. Λαμπρύλλος παραπέμπει περὶ αὐτῶν εἰς τὸν α' καὶ β' τόμον τοῦ Β' ἔτους τῆς Ἑπταλόφου. Ἀλλ' ἀναφυλλομετρήσας τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἅπαν, οὐδὲν ἀνέβρων.

2 Ἰδ. μέρος Β' τῶν προεκτεθέντων.

3 Ὡς π. χ. αὕτη ἡ Ἱερουσαλήμ.

4 Ἴσως τινὲς τῶν Ἀποστόλων ἐγνώριζον ἀρχῇθεν τὴν Ἑλληνικὴν πρὸς τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσην. Ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ οὐδεμία κυρωτικὴ μαρτυρία ἱστορικὴ τοιαύτη εὑρεταί, καὶ ἐπειδὴ οἱ πλείστοι τούτων ἦσαν ἄνθρωποι ἀμαθεῖς τὸ πρῶτον, ὅτε ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ (Ἰδ. Ματθ. 1', 1—4. Α. Κορ. 26—31), ἀναθεραμμένοι ἀναλόγως τῆς ταπεινῆς αὐτῶν καταγωγῆς, διὰ ταῦτα πιθανότατον, ὅτι ἀπλῶς κατ' ἀρχὰς τὴν ἰδίαν μητρικὴν γλῶσσαν ἐγίνωσκον ἥτοι τὴν τότε ἐν χρήσει Συροχαλδαϊκὴν, εἶχον δ' ἐπιδοθῇ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς βραδύτερον, ὡς π. χ. ὁ Ἰάκωβος. Ἰδ. Κ. Κοντογόπου εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἀγίας Γραφάς. Ταῦτα δὲ πάλιν λέγοντες οὐδόλως ἐννοοῦμεν νὰ διαμφισθετήσωμεν ἀπάντων ἀνεξαίρετως τῶν Ἀποστόλων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς τὴν γνῶσιν. Διότι πασίγνωστον ὑπάρχει, ὅτι πολλοὶ τούτων ἰδίως βραδύτερον ἐγνώριζον καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρκούντως. Οὕτω καθ' ὃν χρόνον εἶχε καταβῇ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὅτι «οἱ μαθηταὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις,» ὑποθέτομεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι ὠμίλησαν τότε καὶ Ἑλληνιστί, μάλιστα, διότι βλέπομεν, ὅτι καὶ οἱ κατοικοῦντες Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν Αἴγυπτον . . . καὶ Παμφυλίαν ἤκουον ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων τῶν Ἀποστόλων. Τέλος

Ε') Εἶτα διατείνεται ὁ κ. Λαμπρύλλος, ὅτι οἱ λόγοι οὗς πρὸ τῆς κατελεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ὁ Πέτρος ἀναστὰς ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν, ὡς καὶ ἡ δημηγορία, ἣν μετὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἱερουσαλὴμ, καθαρῶς Ἑλληνιστὶ ἐξηνέχθησαν. Καθ' ἡμέρας, οἵτινες πρὸς τούτοις οὐδαμῶς ἀσφαλῶς γνωρίζομεν, ἂν ὁ Πέτρος ὠμίλει τότε τόσον καλῶς τὴν Ἑλληνικὴν¹, ἡ γνώμη αὕτη ὑπάρχει ὅλως ἀμφισβητήσιμος, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι οὐδὲν τοιοῦτο δύνανται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς Β' τοῦ Λουκᾶ συγγραφῆς. Δυνάμεθα δηλ. ἀπροσκόπτως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Πέτρου ῥηθέντα ἀπηγγέλησαν ὄχι ἑλληνιστῶν, ἀλλ' ἐβραϊστῶν, ἥτοι ἐν τῇ τότε ἐν χρῆσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ. Ἄν ὅμως ἡ ἐκθεσις γίνεται ἑλληνιστῶν, τοῦτο προήλθεν ἕνεκα τοῦ συγγραφέως, ἐλλόγως τὴν ἑλληνικὴν προκρίναντος, ἀπ' οὗ ἡ γλῶσσα αὕτη ἦτο ἡ τότε ὅτε συνέταττε τὸ δεύτερον αὐτοῦ ἔργον τοῦτο ὁ Λουκᾶς ἀπασῶν τῶν ἄλλων ἐπικρατοῦσα, καὶ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ διότι καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ἀρχῇθεν ἄριστος ἑλληνιστὴς ἐγένετο. «Καὶ ἐν τούτοις, εἰπόν τινες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀποδείξεων (:) ὅτι ὁ πρὸ τῆς κατελεύσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος λόγος τοῦ Πέτρου ἐγένετο ἑλληνιστῶν, εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασις τῆς Συροχαλδαϊκῆς λέξεως «Ἀκελδαμα» ἀλλ' ἡ τοιαύτη τῆς λέξεως μετάφρασις οὐδὲν περὶ τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ ὁ Πέτρος ὠμίλητε μαρτυρεῖ. Ἐξηγουμαι ὁ κ. Α ἐν § 13 θαυμασιῶς πῶς ἐρωτᾷ ὡς «διὰ τὴν πολλὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἀπαντήσας» (:) ἐν μέσῳ τοῦ ἑλλήνος λόγου παρεννευομένης καὶ τινος λέξεως ἐβραϊζούσας ὣν τὸ πλῆθος μεθερμηνεύεται εἰς τὸ ἑλληνικόν, καὶ δὲν τίθεται ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε καὶ ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτό;» πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντᾷ ἔτι θαυμασιώτερον ὡς ἐξῆς: «διότι λέγει, ὁ ἐξιστορῶν εὐαγγελιστὴς ἐφρῶναι ὅτι ἐλάλουν μὲν ἑλληνιστῶν οἱ ἐρωτῶντες ἢ πράττοντες καὶ λέγοντες (!) καὶ συναναστρεφόμενοι, καθ' ἃ πάντες ἐβραῖοι, οὐχὶ ὅμως καθαρῶς καὶ ἀμιγῶς, ἀλλ' ἀνemieγνυσον καὶ λέξεις καὶ φράσεις ἐβραϊζούσας, διὰ τοῦτο ἐξέθηκεν ἀπαραλλάκτως, ὅπως ἤκουσεν ἢ ἔμαθεν ὅτι ἐλάλθησαν ταῦτα». Ὅταν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον συλλογίζηται τις, τότε βεβαίως ὅλα κατὰ θεῖαν τινὰ μοῖραν θὰ φαίνωνται, ὅτι συντρέχουσιν εἰς τὸ ν' ἀποδείξωσιν, ὅτι πάντα τότε ἐπὶ Χριστοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱε-

ρωτῶμεν τὸν κ. Λαμπρύλλον, «διὰ τί ἄρα γε ὁ μὲν Ἰωάννης παρίστησι τὸν Ἰησοῦν φωνοῦντα τῷ Λαζάρῳ Ἑλληνιστῶν, ἐνῶ ὁ Μάρκος τῇ θυγατρὶ τοῦ Ἰαίρου ἐν τῇ τότε ἐν χρῆσει Συροχαλδαϊκῇ γλώσσῃ «Ταλθα κοῦμι;» Καὶ διὰ τί ὁ μὲν Θεολόγος καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὁ Λουκᾶς (ιδίως ἐν ταῖς Πράξεσι) παραλείπουν τὰς Ἑβραϊζούσας λέξεις, οἱ δὲ ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ ποιοῦνται αὐτῶν χρῆσιν συχνῶς; (Ἰδ. Ματθ. ΚΖ'. 46—47. Μάρκ. Ζ' 82—86 κτλ. δι' οὐδὲν ἄλλο βεβαίως ἢ ὅτι 1) οἱ μὲν πρῶτοι ἱεροὶ συγγραφεῖς ἐγίνωσκον κάλλιον τῶν ἄλλων τὴν Ἑλληνικὴν καὶ 2) διότι ὅτε οὗτοι (ὁ Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης) συνέγραφον ἡ Ἑλληνικὴ εἶχεν ἑντελῶς τῶν ἄλλων γλωσσῶν ὑπερισχύσει (Λουκ. ΙΑ' 43 Πράξ. Θ' 36—40) Ἰδ. πλείονα ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Keim.

1 Διότι οὐδεμία τοιαύτη μαρτυρία εὑρεται.

2 Πράξ. Α, 15—23.

ρουσαλήμ καὶ πανταχοῦ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑλληνικά, καὶ ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἔτι, ὅτι γνήσιος τὰ φρονήματα καὶ τὴν γλῶσσαν Ἑλλήν ἐγένετο, καὶ ὅπως τῶν ἄλλων ἐθνικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν ξένος. Ἄλλ' ὁποῖα παράφθορος πλάνη! διότι τὰ πάντα ἐβραϊστὶ διεδραματίσθησαν, ἐξαιρουμένων τῶν σκηνῶν ἐκείνων, εἰς ἃς ἔλαβον μέρος ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι ἢ ἐν γένει ἄλλοθενεῖς (ὄχι δηλ. ἐβραῖοι). Ἄν δὲ παρατηροῦνται λέξεις τινὲς ἐβραϊκαί, εἰς τὸ ἐλληνικὸν μεταφραζόμεναι, δι' ἃς τοσοῦτον ἀπορεῖ ὁ κ. Α. τοῦτο ἀκριβῶς προσέρχεται ὅπως ἐκ τούναντίον ἢ ὡς ὑποθέτει αὐτὸς ὁ κ. Α. Ἐπειδὴ δηλ. τῶν Εὐαγγελίων οἱ συγγραφεῖς καὶ ἐν γένει τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶχον εὐθὺς κατανοήσει, καὶ καλῶς παρατηρήσει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καθ' ὃν χρόνον ἐπεχειρίζοντο τὰς συγγραφὰς αὐτῶν, δὲν ἔμελλε πλέον νὰ ὑπερῖσχυσῃ, ἀλλ' εἶχεν ἤδη κατισχύσει τῶν λοιπῶν,¹ καὶ ἐπομένως ἐκτὸς τῶν ἄλλων τῆς γλώσσης ταύτης ἐμφύτων οὕτως εἰπεῖν ἰδιοτήτων καὶ προτερημάτων, ὅτι ἦτο ἡ μόνη ἱκανὴ εἰς διάδοσιν τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ τῆς θείας τοῦ Χριστιανισμοῦ φιλοσοφίας,² διὰ ταῦτα μετέδιδον ἑλληνιστὶ πᾶν ὅ,τι περὶ Χριστοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἐγνώριζον, ἀλλ' ἀκριβῶς καὶ πιστότατα· οὕτω δ' εἰς αὐστηροτέραν τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν τούτων τήρησιν, ἀνέφερον ἔστιν ὅπου καὶ τινὰς λέξεις εἰς τὴν πρωτότυπον γλῶσσαν, ὑποδηλοῦντες οὕτω τὴν μεθ' ἧς ἔγραφον ἀκριβεῖαν. Δυστυχῶς αἱ λέξεις αὗται αἰ κυρίως τὴν ἐν ᾗ διεδραματίσθησαν τὰ ἱστορούμενα γλῶσσαν ἡμῶν δεικνύουσιν εἶναι ὀλιγίσται.³ Ἐπειδὴ δ' αὗται ἦσαν πλέον, ὡς πρὸς τὴν ἤδη ἐπικρατήσασαν ἑλληνικὴν, ξενότροποι καὶ οὕτω εἰπεῖν ἀπρηχαιωμένοι καὶ διὰ τοὺς μέλλοντας ἑλληνιστὶ ν' ἀναγνώσῃ τὰ ἱστορούμενα ὥς ἀκατανόητοι, διὰ τοῦτο καὶ μετεφράζοντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἀκριβῶς ὡς καὶ σήμερον πολλάκις ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι συμβαίνει π. χ. ἐν τῇ σχετικῶς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὀλιγότερον παρ' ἡμῶν διαδεδομένῃ Γαλλικῇ γλώσσῃ, οὕτω λέγομεν.

«Καὶ πάλιν εἰς Ἀθήνας ἐπανέκαμψαν οἱ sans-culottes, τοῦτ' ἔστιν αἱ ἀβράκωτοι.»

Τοιαύτη εἰς τὸ ἐλληνικὸν μετάφρασις τοῦ γράφοντος ἢ λαλοῦντος ἑλληνιστὶ ἐπιτρέπεται· ἐν ᾧ τὸ ἐναντίον ὄχι βέβαια, ἐντὸς ἂν ἢ ἐναντία γλῶσσα ὑπάρχει ἐπικρατεστέρα. Τοσαῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν εἰς τὸ ἐλληνικὸν μετάφρασιν τῆς λέξεως «Ἀκελδαμά». — Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐρμηνευτέα καὶ τὰ ἐν ταῖς § § 14, 15, 16 ὑπὸ τοῦ κ. Α. ἀναφερόμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης χωρία.

γ') Ἄλλ' ἐπίσης οὐχὶ ὀρθὴ τοῦ κ. Α. ἰδέα εἶναι καὶ ἡ ἐν § 6. «ὅ,τι λέγω

1 Σημειοῦσθα ἐνταῦθα ὅτι διὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ τὰ συγγραφέντα ἅπαντα συνετάχθησαν ἑλληνιστὶ π. χ. τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, αἱ πλεῖστοι ἵνα μὴ εἰπῶ ἅπασαι αἱ ἐπιστολαὶ κτλ.

2 Ἰδ. Κ. Παπαρρηγ. Ἱστορ. Ἑλληνικοῦ ἔθνους τόμ. Β' σελ. 529—533.

3 Ἰδ. π. χ. Μαρκ. Ζ', 82. Ματθ. ΚΖ', 4. καὶ ΚΖ', 6, καὶ ἄλλ.

περί τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων μαθητῶν, τοῦτ' αὐτὸ ἀρμόζει (ι) λεγόμενον καὶ περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐποικούντων Ἰουδαίων· ὑποθέτω μάλιστα, ὅτι καὶ τινες τῶν παροικούντων οὐδ' ἐγνώριζον ὅλως τὴν ἐβραϊκὴν. Ὁ κ. Α δὲ λ. θέλει νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπικρατεστέρᾳ γλῶσσᾳ ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ, καὶ παρὰ πολλοῖς τῶν ἐβραίων τὴν μητρικὴν παρὰ γλῶσσᾳ οὕτω δὲ νὰ ἐξαγάγῃ, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐγνώριζεν ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα παραβλήθηται ἡ § γ' τοῦ Β' μέρους τῶν προεκτεθέντων, ἐξ ἧς ἀρκούντως καταφαίνεται· πῶς εἶχον οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐβραῖοι πρὸς τὰ ἐλληνικά. Ἀλλ' ὁ κ. Α λέγει ὅτι ὑποθέτει τοῦτο· ὅταν ὅμως τις ὑποθέτῃ, τότε ὀφείλει ν' ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἐν ᾧ ὁ κ. Α οὐδένᾳ τοιοῦτον ἀναφέρει. Ὅτι δ' ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ Χριστοῦ εἶχεν ἐν ἑαυτῇ πλείστους ἄλλοθενεῖς, τοῦτο ἐκτὸς τῶν ἄλλων πολλῶν μαρτυριῶν, ἀς καὶ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων καὶ ἀλλαχόθεν νὰ συναθροίσωμεν δυνάμεθα, ἐπιμαρτυρεῖ καὶ τῶν τοσούτων ἐθνῶν ἡ παρουσία κατὰ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλ' ὅμως ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστατοι, ὅθεν καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἡ τότε ἐπὶ Χριστοῦ κοινοτέρα, τοῦτο καὶ ἐκ πλείστων ἄλλων ἀποδείξεων ἐπικυροῦται, καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο ὁ τόπος ὁ ἱερός, ὅπου συνεκέντροντο, καὶ ὅπου ἦλπιζον νὰ παρουσιασθῇ ὁ κοσμικὸς αὐτῶν βασιλεὺς καὶ ν' ἀνεγείρῃ πάλιν τὸ βασιλεῖον τοῦ Ἰσραὴλ,¹ ὡς καὶ σήμερον ἔτι φαντάζονται τοῦτο διὸ καὶ προτιμῶσι τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ διαμονήν, αὐξάντες οὕτως ἐκεῖ ἀριθμητικῶς.

δ') Καθ' ὅμοιον τρόπον, τοῦτέστι σφαιρωδῶς, ἐκτέφρη ἐπὶ τοῦ χωρίου ΚΖ', 46—49. ὁ κ. Α § ἐν β' ὅπου ἐκτίθενται οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ Χριστοῦ, οὓς ἐν μεγάλῃ φωνῇ περὶ τὴν ἐνάτην ὥραν ἐδόκησεν, ὅτε αἱ τινὲς τῶν ἐκεῖ ἐστῶτων ἀκούσαντες ἔλεγον, ὅτι Ἠλὶαν φωνεῖ αὗτος» κτλ. «Ἰδοὺ Ἑβραῖοι, λέγει ὁ κ. Α, εὐρίσκόμενοι ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐδόλως ἐννοοῦντες τὰ ἐβραϊκά, καὶ δυνάμενοι πρὸς πάντας φθέγγεσθαι ἐλληνιστί. Ἀλλ' ὅμως 1) αἱ λέξεις αὗται, αἵτινες ἐξηνέχθησαν ἐν τῇ μητρικῇ τοῦ Ἰησοῦ γλώσσῃ, καὶ ὡς πρωτότυποι μεγίστην ἀποπνέουσι χάριν καὶ ζωηρότητα, εἰσὶν οὐχὶ Ἑβραϊκαὶ ἀλλὰ Συροχαλδαϊκαὶ (Ἰδε μέρος Γ' τῶν προεκτεθέντων) καὶ 2) οἱ τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ παρανοήσαντες δὲν ἦσαν Ἑβραῖοι ἀλλὰ βεβαιότατα ἄλλοθενεῖς, καὶ δὴ ἢ Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι οἵτινες ἐν ταῖς δημοσίαις θέσεσιν, ἀς κατελάμβανον δὲν εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς Ἑβραϊκῆς, ὅσον τῆς Ἑλληνικῆς (ἡς τὴν γνῶσιν νόμος τοῖς δικασταῖς ἐπέβαλλε,) καὶ ἰδίως τῆς Ῥωμαϊκῆς. Ἀλλ' ὁ κ. Α διατεινόμενος, ὅτι ἦσαν οἱ παρανοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ Ἑβραῖοι, φέρει ὡς λόγον ἀρκούντως ἰσχυρὸν τὸν δε· «ὅτι δ' οἱ περισσῶτες (ι) ἦσαν ὅχι ἄλλοθενεῖς, ἀλλ' Ἰουδαῖοι τοῦτο καταφαίνεται ἐκ τῆς ἱστοριογνωσίας τοῦ Ἠλίου ἀναρπασθέντος εἰς τοὺς οὐρανούς, ἐν σώματι καὶ πάλιν κατελευσόμενου (ὥρᾳ μὲν τὴν ἀλήθειαν ἀπόδειξις), ἐκ παραδόσεως, λέγω,

¹ Ἰδ. ἐλόκληρον τὸ Β' κεφ. τοῦ Ματθαίου.

ἀγνώστου εἰς τοὺς παροικοῦντας ἐκεῖ ἄλλοεθνεῖς». Παρατείνων δ' οὕτω τὰς δῆθεν ἀποδείξεις τοῦ λέγει αἶνα δὲ μὴ μακρηγορῶ, παρενείρω τὰ τοῦ Εὐαγγελίου αὐτόθι ἐδάφ. 39—44 εἰρημένα, ὅθεν δείκνυται τρυφῶς (ι), ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν παραπορευομένων ἢ καὶ παρισταμένων ἦσαν Ἰουδαῖοι.— Ἀλλ' ὅμως 1) ἄλλοι ἦσαν οἱ «παραπορευόμενοι,» καὶ ἄλλοι οἱ παρκαυόμενοι τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ τὰ «Ἠλί, Ἠλί, κτλ.» οἵτινες ἴσταντο ἐκεῖ που πλησίον. Ἐπειτα 2) ἐκ τοῦ μνημονευθέντος τούτου χωρίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου δείκνυται καθαρότατα ὅτι οἱ «ἐκεῖ ἐστώτες» ἦσαν ἢ στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι, καὶ ἐν γένει ἄλλοεθνεῖς. Ὡς τοιοῦτοι δὲ ἤκιστα εἶχον αὐτὴν τῆς ἐβραϊκῆς, διότι ἐν μὲν ἐδαφίῳ 27 τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ λέγεται «τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς πρὸ πρυκτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν», ἐν δὲ τῷ 31 «καὶ ἀπήγαγον (δηλ. οἱ στρατιῶται) αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι». — ἐν δὲ τῷ 33. «καὶ ἐλθόντες (οἱ στρατιῶται ἢ καὶ ἄλλοι Ῥωμαῖοι ὑπάλληλοι) εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανείου τόπος, ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον», ἐν δὲ τῷ 35 σταυρώσαντες δ' αὐτὸν (δηλ. οἱ ἄνθρωποι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας) διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ», ἐν δὲ τῷ 36, «καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.» Μετὰ δὲ ταῦτα πάντα ἀντιθετικῶς τίθεται τὸ ἐν τῷ 39. «Οἱ δὲ παραπορευόμενοι», ἐν οἷς πάλιν ἐννοητέον καὶ ἄλλοεθνεῖς, πρὸ πάντος ὅμως Ἰουδαίους, διότι καὶ Ἰουδαῖος ἦτο ὁ σταυρούμενος, πρὸς δὲ καὶ διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἦσαν οἱ πολυπληθέστεροι ἐν Ἱερουσαλὴμ, ὡς δύναται τις εὐκόλως νὰ συμπεράνῃ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν λέξεων, ὅς μετὰ ψυχρότητος ἄμα καὶ σκώμματος κατὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντος ἐξετόξευον, ἀναφερμένους εἰς τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν ναὸν τοῦ Σολομῶντος, καὶ τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν παραδόσεις ¹. Ἐπειτα πάλιν πρὸς τοὺς «παραπορευομένους», ὅχι ἀντιθετικῶς, ἀλλ' ἐν χρήσει μεταβατικῇ τίθεται τὸ ἐν ἐδαφίῳ 47. «τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος». Ὅτε δηλ. παρῆλθεν ἡ ὥρα τῆς σταυρώσεως, καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἱκανοποίησαν τὴν περιέργειάν των, καὶ οἱ ξένοι πάντες ὁμοίως τότε ἀπῆλθον, ἀφέντες ἐκεῖ μόνους τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ὤφειλον νὰ φυλάττωσι τοὺς καταδίκους, μέχρις οὗ τελείως ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐκπνεύσωσιν ². Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ Ῥωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλου τινὸς ἔθνους π. χ. Ἑλλήνες κτλ., πάντοτε ὅμως ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας (μά-

¹ Ἰωάν. Β, 19. Ματθ. Κς. 61, ΚΖ', 39—43. «Ὁ καταλύων τὸν ναὸν καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτὸν» εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπιζόντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγον κτλ.

² Ἰδ. Μάρκου τὰς λέξεις τοῦ ΙΕ, 44—45 «Ἰωσήφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς τὸν Πιλάτον, καὶ ᾔτησεν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· ὁ δὲ Πιλάτος ἰθαμάμασεν εἰ ἡ δὲ τέθνηκε καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντηρίωνα, ἐπερώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντηρίωνος, ἰδωρήσας τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ κτλ.

νον ὄχι Ἑβραῖοι), οἵτινες τὴν τότε ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Συροχaldaϊκὴν οὐδόλως ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοῶσι, διό καὶ ἐπόμενον ὅτι οἱ τοιοῦτοι εὐκολώτατα νὰ παρνοήσωσι τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ ἡδύναντο. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας γίνεται καταφανεστῆτον καὶ ἐκ τοῦ κεφ. ΚΖ, 48—49 τοῦ αὐτοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ὁποῦθεν διδασκόμεθα, ὅτι εἰς αὐτῶν «λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄζους, καὶ περιθεὶς καλὰ μὲν ἐπότιζεν αὐτὸν (τὸν Ἰησοῦν) οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον» ἄρες, ἴδωμεν, εἰ ἔρχεται Ἡλίας σῶσαι αὐτόν.» τοιαῦτα ἔργα ἡδύναντο μόνον ἐκεῖνοι ν' ἀναλαμβάνωσιν, ὅσοι ἐξεπροσώπων ἐκεῖ τὴν ἐξουσίαν, μόνον καθήκον ἔχοντες ὡς φρουροὶ νὰ γινώσκωσι τὰ διατρέχοντα ὅπως εὐρίσκωνται ἔπειτα εἰς θέσιν νὰ δίδωσι περὶ πάντων λόγον τοῖς ἀνωτέροις αὐτῶν.— Οὕτω δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ «ἐστῶτων» ἰσοδυναμεῖ τῷ «καθημένων καὶ τηρούντων τὸν Ἰησοῦν ἐκεῖ», τουτέστι τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξουσίας οἵτινες καὶ παρηνόουν τοῦ Ἰησοῦ τὰς λέξεις.

ἐ) Ἄλλα πάλιν καὶ ἂν ἡθέλομεν πρὸς ὥραν ὑποθέσει τοὺς λόγους τοῦ κ. Α ὡς ὁρθῶς ἔχοντας, μὴ ἄρα διὰ τούτων μαρτυρεῖται τι ἀμέσως περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς γλωσσομαθείας αὐτοῦ; Ἡ μὴ τυχόν, ἂν τις ἀποδείξῃ, ὅτι τῶν Ἀποστόλων τινὲς ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν ἢ ἔστω καὶ ἄπαντες, ἀποδεικνύει ταῦτο χρόνως, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐγνώριζε καὶ ἐλάλει αὐτὴν ἐπίσης; Ὁχι βεβαίως.— Πάντες ὁμῶς οἱ λόγοι τοῦ κ. Α ἀποδεικνύουσιν ἐν καὶ μόνον ἀληθεστάτον, ὅπερ καὶ ἐν τῷ Β' μέρει τῆς πραγματείας ἡμῶν κατεδείχθη, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο καὶ ἐπὶ Χριστοῦ ἀρκούντως διαδεδομένη ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις, καὶ μάλιστα εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὅτι εἶχεν ὑπερισχύει ἀπαστῶν τῶν λοιπῶν. Τοῦτο καὶ μόνον ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνομεν, ἀποδείκνυται καὶ ἐκ τῶν §§. 7, 8, 9, 10, 11 κτλ. τοῦ κυρίου Α, καθὼς καὶ ἐξ ὧν ἡμεῖς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅθεν καὶ παραδεχόμεθα τοῦτο ἀπλῶς, χωρὶς ἐνταυτῷ νὰ διατεινόμεθα, ὡς ὁ κ. Α ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζεν ἀπὸ παιδὸς ἄριστα τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καθὼς καὶ πάντες τῆς Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἑβραῖοι, ὧν πολλοὶ οὐδὲ τὴν ἑβραϊκὴν ἐγνώριζον, τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν! » ἰδ. § 17 τοῦ κ. Α. Καὶ τέλος πάντων τὰ μέγιστα θὰ ἤμεθα εὐγνώμονες τῷ κ. Α ἂν μετὰ τὰ ἐν § 12 ἀναφερόμενα λόγια ταῦτα «ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ δείγματα ἐξ αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἐν αὐτοῖς τῆς Ἱεροσολύμοις ἐλάλει τοῖς Ἰουδαίοις ἐλληνιστί», ὑπεδείκνυσεν ἡμῖν τοιαῦτά τινα δείγματα ὀλίγιστα, μόνον διότι, ἐκ τῶν Εὐαγγελίων πηγάζοντα μέγα θὰ εἶχον τὸ κύρος ἐν ἑαυτοῖς, καὶ πᾶσαν ἄλλην μαρτυρίαν περιττὴν θ' ἀπεδείκνυσον. Ἐν τούτοις ὁ κ. Α οὐδὲν τοιοῦτο δεῖγμα ἀναφέρει· διὰ τί δέ; Ἄς ἀπαντήσω ἐγὼ ἀντὶ τοῦ κ. Α. διότι τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀδύνατον, ἀφ' οὗ οὐδόλως τοιαῦτα δείγματα ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὑπάρχουσι.— Πόθεν λοιπὸν πηρήχθη ὁ κ. Α. εἰς τὰς τοσοῦτον ὑπερβολικὰς αὐτοῦ σκέψεις; Βε-

θαίως ἐξ ὧν αἰτίων καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρήχθησαν τοῦτ' ἔστιν ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ φιλοπατρίας, καὶ τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ζήλου, πῶς νὰ παραστήσῃ τὸν Χριστὸν ἑλληνικώτερον. Τὸν ζήλον τοῦτον ἄλλως πάντοτε ἐσεβάσθημεν, διότι εἶναι τιμιώτατος μάλιστα ἐν Ἑλληνικῇ καρδίᾳ ἐμφωλεύων, οὐδεμίᾳ ὁμῶς ἀνάγκῃ, οὐδὲ πρέπει μέχρις, ἀνωφελοῦς ὑπερβολῆς νὰ καταντᾷ.

Μετὰ τὴν ἔκθεσιν καὶ τῶν ὀλίγων τούτων μένομεν πάλιν ἀκριβῶς πιστοὶ εἰς τὸ προηγούμενον ἡμῶν συμπέρασμα.

Κ. Α. Π.

ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΝ

Τὸ Ἀρτεμίσιον κεῖται παρὰ τὸν λαιμὸν τοῦ Εὐβοϊκοῦ κόλπου, τὸν σχηματιζόμενον ἐκ τοῦ Τισαίου ὄρους καὶ τῆς ἀπέναντι παραλίας τῆς Εὐβοίας καὶ καλεῖται οὕτως ὁ ὑπὲρ τὸν Ἄρεδν μέχρι τοῦ χωρίου Ἑλληνικῶν αἰγιαλός, ὡς καὶ τὸ ἐκεῖ ἀκρωτήριον.¹

Πρὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου ὑφύεται ἀνωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ὥσπερ μῦς τις νησιδίον, Μυόνησος μὲν τὸ πάλαι² Ποντικόνησος δὲ τὴν σήμερον καλούμενον, ἔρημον καὶ ἀκατοίκητον.³

Τὸ στενὸν τοῦτο τῆς θαλάσσης μέρος ἐκρίθη κατάλληλον ὅπως ναυμαχίῃ τῷ 480 π. χ. ὁ ὑπὸ τὸν Εὐρυκλεῆν Ἑλληνικὸς στόλος, ἐκ 271 τριήρων καὶ ἐξήκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν συγκείμενος, μετὰ τοῦ τὸν Ξέρξην παρακολουθοῦντος Περσικοῦ στόλου.

Ὁ Πλούταρχος, βοηθούμενος ἐξ ὧν ὁ Ἡρόδοτος καὶ Φαντίας ὁ Λέσβιος ἔγραψαν, διηγεῖται εἰς τὸν βίον τοῦ Θεμιστοκλέους τὰ κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην, καταλήγων οὕτως.

«Αἱ δὲ γενόμεναι τότε πρὸς τὰς τῶν βαρβάρων ναῦς περὶ τὰ στενὰ μάχαι, κρίσιν μὲν εἰς τὰ ὅλα μεγάλην οὐκ ἐποίησαν, τῇ δὲ πείρᾳ μάλιστα τοὺς Ἕλληνας ὤνησαν, ὑπὸ τῶν ἔργων παρὰ τοὺς κινδύνους διδαχθέντας, ὥς οὔτε πλήθη νεῶν, οὔτε κόσμοι καὶ λαμπρότητες ἐπισήμων, οὔτε κραυγαὶ κομπῶδεις, ἢ θάρβαροι παιᾶνες, ἔχουσί τι δεινὸν ἀνδράσιν ἐπισταμένους εἰς χεῖρας ἰέναι, καὶ μάχεσθαι τολμῶσιν· ἀλλὰ δεῖ τῶν τοιούτων καταφρονοῦντας, ἐπ' αὐτὰ τὰ σώματα φέρεσθαι καὶ πρὸς ἐκεῖνα διαγωνίζεσθαι συμ-

1 Ἑλλην. Ἱστορ. Παπαρ. Τομ. Α'. Σελ. 422.

2 «Εἶτα Μυόνησος νησιδίον». Στράβ. Βιβλ. Θ. § 14.

3 Ὁ Κος Λάνδερερ (Περιγ. Λουτ. Αἰδηψοῦ Σελ. 68) λέγει ὅτι τῷ 1758 δι' ἰσχυροτάτου σεισμοῦ μικρὰ τις νῆσος πρὸς ἄρκτον τῆς Εὐβοίας κειμένη καὶ Πόντικος ὀνομαζομένη κατέδυεν εἰς τὴν θάλασσαν. Ὑπῆρχεν ἄρα γὰρ καὶ ἄλλη τις νῆσος ἐκτὸς τῆς σωζομένης ταύτης;

»πλακέντας. Ὁ δὲ καὶ Πίνδαρος οὐ κακῶς ἔοικε συνιδῶν, ἐπὶ τῆς ἐπ' Ἀρ-
»τεμισίῳ μάχης εἰπεῖν.

... Ὅθι παῖδες Ἀθηναίων
ἐβάλλοντο φαεινὰν
κρηπίδ' ἐλευθερίας.

« Ἀρχὴ γὰρ ὄντως τοῦ νικᾶν τὸ θαρρεῖν. Ἔστι δὲ τῆς Εὐβοίας τὸ Ἀρτε-
μισίον ὑπὲρ τὴν Ἑστιάειν αἰγιαλὸς εἰς βορέαν ἀναπεπταμένος· ἀντιτείνει δὲ
αὐτῷ μάλιστα τῆς ὑπὸ Φιλοκτῆτη χώρας γενομένης Ὀλιζών. Ἐχει δὲ ναὸν
οὐ μέγαν Ἀρτέμιδος ἐπὶ κλισίῳ Προσηφίας καὶ δένδρα περὶ αὐτὸν πέφυκε,
καὶ στήλαι κύκλῳ λίθου λευκοῦ πεπηγασιν· ὁ δὲ λίθον τῇ χειρὶ τριβόμενος,
καὶ χρόαν καὶ ὁσμὴν κροκίζουσιν ἀναδίδωσιν. Ἐν μιᾷ δὲ τῶν στηλῶν ἐλε-
γετον ἦν τόδε γεγραμμένον. »

Παντοδαπῶν ἀνδρῶν γενεὰς Ἀσίας ἀπὸ χώρας
παῖδες Ἀθηναίων τῷ δὲ ποτ' ἐν πελάγει
Ναυμαυχίῃ δαμάσαντες, ἐπὶ στρατὸς ὤλετο Μήδων,
Σήματα ταῦτ' ἔθεσαν παρθένῳ Ἀρτέμιδι.

« Δείκνυται δὲ τῆς ἀκτῆς τόπος ἐν πολλῇ τῇ πέριξ θινὶ κόνιν τεφρώδη
καὶ μέλαιναν ἐκ βράθους ἀναδιδούς, ὥστερ πυρίκαυτον, ἐν ᾧ τὰ ναυάγια καὶ
τοὺς νεκροὺς καῦσαι δοκοῦσιν. »

Ἐπισκεφθέντες ἐπ' ἐσχάτων τὴν βορειοανατολικὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας
Ἐπρωχίου, παρετηρήσαμεν ὅτι εἰς πᾶν ἰσχυρὸν μέρος εἶχε κτισθῆ φρου-
ριον ¹.

Εἰς ἀπόστασιν δὲ τεσσάρων ἀπὸ τῆς Ἰστιάας ὥρῶν περίπου καὶ εἰς τὴν
θέσιν Παναγιά ἢ Παλιὸ χωριὸ τοῦ χωρίου Ἀγριοβοτάνου δείκνυνται ἐπὶ ἐκ-
τάσεως μεγάλης ἐρείπια πόλεως ἀρχαίας· ἐκεῖ εὐρίσκουσιν οἱ χωρικοὶ νομί-
ματα Ῥωμαϊκὰ καὶ Ἑλληνικὰ, ὧν τινὰ εἶδομεν ἔχοντα τὴν Ἀρτέμιδα· σώ-
ζονται δὲ καὶ οὐκ ὀλίγα ἐρείπια ναοῦ τιμωμένου σήμερον ἐπ' ὀνόματι τῆς
Παναγίας.

Τὸ μέρος τοῦτο, ἔχον ἄποψιν μαγευτικὴν, ὡς ἀπὸ σκοπίας δὲ ὑψηλῆς κα-
τοπτεύον, ἀφ' ἐνὸς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ἀφ' ἐτέρου τὸν Παγασαῖον καὶ πέρ-
ραν τῆς Ὀρθρουοῦ τὸν Μαλιακὸν κόλπον, ἔχει πρὸς ἀριστερὰ εἰς θέσιν, Πλα-
τανιά λιμενίσκον ² καὶ εὐρίσκεται κατέναντι τῆς ἐπὶ τοῦ Τ. σαίου ὁδοῦ
Ὀλιζώνος.

Μίαν ὥραν μακρὰν τοῦ Ἀγριοβοτάνου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ἀπὸ τῆς
θαλάσσης ὥρας κεῖται τὸ χωρίον Ἑλληνικὰ, ἔνθα φρανοῦσιν ὅτι ὑπῆρχεν ἡ
πόλις τοῦ Ἀρτεμισίου. Τῷ ὄντι εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χωρίου τούτου, ἐν

¹ Οὕτω καὶ πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Καστρί υπάρχουν ἐρείπια φρου-
ρίου (Κάστρου) ἐπὶ ὑψώματος. (5) Ἐκεῖ ἔδειξαν ἡμῖν δύο παμμεγέθεις καὶ χονδροὺς πύλους
κεχωσμένους εἰς τὴν ῥίζαν τῆς εὐχῆς ἀνευρεθέντας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκείθεν διαβάσεώς μας.

² Ἐκεῖ πλησίον εἶπεν ἡμῖν ὅτι εὐρέθη καὶ κεραμοποιετὸν ἀρχαῖον.

νοῦντάς με συμβόλαιον, δι' οὗ ὑπεχρεώθην νὰ μείνω ἐνταῦθα ἐπὶ δέκα ἀκόμη ἡμέρας.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἀγαπῶ τὴν κυρίαν Πάλλην καὶ οὔτε δύναμαι οὔτε θέλω νὰ τὴν ἀγαπήσω. Ἡ περὶ αὐτῆς γνώμη μου μετεβλήθη ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τὴν θεωρῶ ἤδη ὡς καλὴν γυναῖκα, καὶ ὡς ἐλαφροκέφαλον, διαγωγῆς δὲ, ἂν οὐχὶ ἀμέμπτου, πολὺ τοῦλάχιστον τῆς ὑπολήψεως αὐτῆς καλλιτέρας καὶ πρὸ πάντων ἀγαθωτάτης καρδίας. Πρὸς τὴν κυρίαν ταύτην τρέφω ἤδη ἱκανὴν φιλίαν καὶ πατρικὸν οὕτως εἶπεῖν αἶσθημα, οὐδὲν ὅμως περισσότερον ἢ δυνάμενον νὰ ἐλαττώσῃ τὴν μεταξὺ ἡμῶν ἀπόστασιν. Ἡ ἰδέα νὰ γείνω σύζυγός της μοι φαίνεται γελοία, ἤθελον δὲ θεωρήσει ὡς ἀσυνείδητον ἔργον νὰ λάβω αὐτὴν ὡς ἐρωμένην, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὴν πιστεύω ὑπὸ τὸ κράτος φαντασιοπληξίας μᾶλλον ἢ αἰσθήματος σοφωτέρου, κλίνω δὲ καὶ νὰ συμμερισθῶ τὴν ἰδέαν τῆς κυρίας Μαλουέ, καθ' ἣν ἡ μικρὰ κόμησσα οὐδὲν ἄλλο ἐπεθύμει καταδιώκουσά με μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς εἰμὴ μόνον νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ἐμὲ ἐν τῷ κομβιολογίῳ της. Περαιῶν τὴν μακρὰν ταύτην ἐπιστολὴν δὲν εἶναι ἔτιως περιττὸν νὰ σ' ἐνθυμίσω ὅτι δὲν εἶμαι αὐτάρεσκος. Ἡ αὐταρέσκεια δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐννοῇ τις ὅτι ἔτυχε ν' ἀρέσῃ εἰς γυναῖκα, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ ἐπαίρεται διὰ τοιοῦτο εὐτύχημα, λησμονῶν πόσον σπανίως συμβαίνει τοῦτο εἰς τοὺς ἔχοντας ἀληθῆ ἀξίαν. Καλὴν νύκτα. (ἀκολουθεῖ)

ΕΠΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ἐν τῷ τελευταίῳ φυλλαδίῳ τοῦ *Παρασσοῦ* τῆς 31 Μαΐου ὁ κ. Κ. Α. Παπαζῆς ἐπὶ τέλους τῆς προγματείας αὐτοῦ ἐπιγραφομένης «Ἡ Γλωσσομαθία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», προσθέτει ὡς παράρτημα ἐπίκρισιν τοῦ ἐν τῷ Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1874 ἀρθριδίου μου περὶ τοῦ «Ἀν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλληνιστί. Διὸ παρκακλῶ τοὺς κ. ἐκδότας τοῦ *Παρασσοῦ* ἵνα καταχωρήσωσι τὴν ἐμὴν ἀπάντησιν σύντομον οὖσαν ὅσον τὸ δυνατόν.

Ὁ κ. Παπαζῆς ἀρχόμενος λέγει «Μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνωτέρω ἐκνήσεως, συνέβη νὰ ἴδω τὸ Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ δημοσιευθεῖσαν βραχεῖαν προγματείαν ὑπὸ τοῦ κ. Λαμπρύλλου *Ἀν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει καὶ ἐλληνιστί*, ἣν μετὰ προσοχῆς διεξελθὼν, παρετήρησα ὅτι πᾶσι μὲν συμφωνοῦμεν, ἀλλ' ὅμως αἱ σκέψεις τοῦ κ. Α. καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τινῶν τῆς Καινῆς Δικθῆκης χωρίων, πρὸς τὸ περὶ τῆς ὑγλώσεως τοῦ Ἰησοῦ σχετιζομένων ἦσαν πάντῃ σφαλεραί». Ἀδιάφορον ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος, ἐὰν τοῦτο συνέβη πρὶν ἢ μετὰ. Ὡς πρὸς αὐ-

τὴν ἀπαντῶ, ὅτι ἐν γένει μὲν συμφωνοῦμεν, ἡ δὲ διαφωνία συνίσταται ἐν τῇ ἐντάσει τῆς σημασίας ἣν δίδει ἐπὶ τῶν ἐκφράσεων μου καὶ οὕτως εὐρίσκει σφαλερὸν τὸ νόημα αὐτῶν. Οὐδαμοῦ ἐγὼ ὑπεστήριξα ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγνώριζεν ἀπὸ παιδὸς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, μὴδ' ὅτι ἀρίστα, ὡς λέγει ἐν τῇ ε' παραγράφῳ, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ἐγνώριζε καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἡσυχολογίαν δὲ μόνον διὰ διαφορῶν ὧν ἀνέφεραν περιστατικῶν πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ τοῦ ΚΑΙ.

Ἐν τῇ αὐτοῦ παραγράφῳ α' ὁ κ. Π. παραδέχεται τὰ τοῖς πᾶσι γνωστὰ περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης παρὰ τοῖς ἀσιατικαῖς ἔθνεσι θέλει ὅμως αὐτὴν οὐχὶ τοσοῦτον ἀπόλυτον ὅσον ἐγώ. Δὲν εἶπον ἐγὼ ἐκεῖ τὸ ἀπόλυτον ἀλλὰ τὸ λέγω τώρα, οὐχὶ καθὼς καταπνίξασαν καὶ κατασβέσασαν τὰς ἐπιτοπίους γλώσσας, ἀλλὰ καθὼς μέσου καὶ ὀργάνου ἀνεφίκτου συνεννοήσεως, μεταξὺ τῶν παντοίων τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἐθνοτήτων καὶ φυλῶν ἐνισχύομαι δ' εἰς τοῦτο ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων ἃ θέλω ἀναφέρει ἐν τῇ τέλει τῆς παρούσης διασαφήσεως.

Παρακικλῶ τὴν προτοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῶν παραγράφων 3 καὶ 4 τοῦ πονημακτίου μου. Διὰ τὴν ὁ συγκαταλέγει τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ἀναφέρων τὰς γλώσσας, ἃς ἐλάλησαν οἱ Ἀπόστολοι συνεπεῖς τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δὲν συγκαταλέγει ὡς ἐγὼ παρατηρῶ ἐκεῖ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν. Διὰ τὴν ἄλλο εἰμὴ ἐκ τοῦ ὅτι ἦτο πεπεισμένος ὅτι προηγουμένως ἐπαρκῶς ἐγνώριζον αὐτὴν. Τὸ θεομαρτυροῦν τοῦτο ἐπειτόδιον ἃς ἐρμηνεύσωσιν ἄλλοι ὅπως θέλωσιν, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι πανταχοῦ οἱ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν ἐλληνιστί. Ὁ κ. Π. λέγει ὅτι βραδύτερον ἐγνώρισαν ἀρκούντως τὴν Ἑλληνικὴν, αἱ πράξεις ὅμως δὲν δεικνύουσι βραδύτερόν τι ἀλλὰ τὸ ἄμεσον. Οὗτοι μάλιστα πρὸς τὴν τινῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς σταυρώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἤρχισαν διασπειρόμενοι ἐπὶ τῆς γῆς· πῶς εἶναι δυνατόν νὰ προέβησαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ἐν τῷ βραχυτάτῳ διαστήματι ἔστω καὶ ἐνὸς ἔτους οὐχὶ μόνον πρὸς τὸ συναναστρέφεσθαι ἀπλῶς ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ κηρύττειν, συζητεῖν καὶ πείθειν; Τὸ περὶ μεταγενεστέρως κατισχύσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἰσχυρὸν καθότι ἐν τοσούτῳ μικρῷ χρόνῳ διαστήματι δὲν ἠδύνετο νὰ προέλθῃ τοσοῦτο σημαντικὸν ἀποτέλεσμα. Ὅστις μετὰ προσοχῆς παρατηρήσει διαφόρους περιπετείας τῆς ἱστορίας τῶν Μακκαβαίων θέλει εὖρε ὅτι καὶ 130 ἔτη πρὸ Χριστοῦ ἡ τοιαύτη ὑπερίσχυσις προώδευε γιγαντιαίως βήμασι.¹

Τὸ περὶ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Πέτρου, ὡς γενομένης ἐλληνιστὶ τὸ κεῖμενον τῶν Πράξεων δὲν λέγει τοῦτο ῥητῶς, ἀλλ' ἐξάγεται ἐκ λογικοῦ συμπεράσματος. Ἐὰν ὁ Πέτρος ἠγόρευεν ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐβραϊστὶ τίς ἢ ἀνάγκη νὰ λέγῃ τοῖς ἀκροαταῖς αὖτε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ

¹ Ὁρα τὰ περὶ τῶν Οἰερμηνευτῶν τῆς παλαιᾶς Γραφῆς ὑπὸ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων 1845 ἐν τ. Β σελ. 576—578, ἐκτάδην προσαγόμενα.

αὐτῶν (τῶν Ἑβραίων) διαλέκτῳ Ἀκελδαμᾷ, τουτέστι χωρίον αἵματος ; Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων ἐννόει ὅτι μεταφράζει ἐλληνιστὶ τοὺς λόγους τοῦ Πέτρου δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ παρενείρῃ τὴν ἐβραϊκὴν λέξιν ἀλλ' ἀπλῶς τὸ σημανόμενον ὑπ' αὐτῆς.

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι λέγω περὶ τῆς ἀγορεύσεως τοῦ Παύλου καὶ τῆς ἄλλης πορείας αὐτοῦ ἐν τοῖς παραγράφοις 7-11, πρὸς οὓς ἀναπέμπω τὸν ἀνγκνῶντην ἵνα μὴ τὰς σελίδας τοῦ Παρνασσοῦ παρὰ πληρῶ. Συμπέρασμα γενικὸν τοῦ λόγου μου ἦτο: ἀφοῦ συνέβαιεν ἐνίοτε οἱ Ἀπόστολοι νὰ ἀποτείνωνται πρὸς τοὺς Ἑβραίους καὶ ἐλληνιστὶ τί τὸ παράδοξον ἐὰν καὶ ὁ Ι. Χριστὸς ἐποίει τὸ αὐτό ; Καὶ ἄφ' οὗ ἀναντιρρήτως πρὸς τοὺς Ἑλληνας διαφόρων πόλεων πρέπει νὰ ἐλάλει ἐλληνιστὶ, ὡς παρατηρεῖ ὁ κ. Hug (ὃν ἀνέφερον ἐν τῇ παραγράφῳ 12) τί τὸ παράλογον ἐὰν τὸ αὐτὸ ἐποίει καὶ πρὸς τοὺς παμπληθεῖς Ἑβραίους Ἑλληνιστάς ; Εἶπον ὅτι ὑπάρχουσι δείγματα ἐξ αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων ὅτι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἱεροσολύμοις ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλάλει τοῖς Ἰουδαίοις ἐλληνιστὶ, ὁ δὲ κ. Π. μὲ ζητεῖ νὰ ὑποδείξῃ αὐτά. Δὲν πρόκειται περὶ ἀποδείξεων ἀλλὰ περὶ δειγμάτων. Ταῦτα εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν παραγράφων 15 καὶ 16. Εἰς ταῦτα προσθέτω ὅτι ἐκτὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ τῶν ἐβδωμάδων ἀποστόλων οὓς ἀπέστειλεν ὁ Κύριος ἵνα προαγγείλωσιν τὴν διδόντα αὐτοῦ (Λουκᾶ κεφ. Ι) πάντες, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἔφερον ὀνόματα ἐλληνικά, (περιττὸν δὲ νὰ ἀντιγράφω ταῦτα ἐνθάδε) ὅ ἐστι ἀνῆκον εἰς γόνεῖς πενιχοὺς μὲν ἀλλὰ συναλιζομένους μετὰ τῶν ἐλληνιστῶν καὶ γινώσκοντας μετὰ τῆς ἐβραϊοκραμαϊκῆς τὴν διάλεκτον αὐτῶν. Τὴν παράδοξον ἐὰν πρὸς διαφόρους ἐξ αὐτῶν καὶ ἐν διαφόροις περιστάσεσιν ὁ Ἰησοῦς ἀπετείνετο πρὸς αὐτοὺς καὶ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ;

Ἐν τῇ παραγράφῳ 6 ἔλεγον, ὑποθέτω μάλιστα ὅτι καὶ τινες τῶν παροικούντων Ἰουδαίων οὐδ' ἐγνώριζον ὅλως τὴν ἐβραϊκὴν, καὶ σημειωτέον ὅτι οὐχὶ περὶ τῶν οἰκούντων ἀλλὰ τῶν παροικούντων δηλαδὴ τῶν νεωστὶ ἐρχομένων ἵνα ἐγκατασταθῶσιν ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἀλλ' ὅταν τις ὑποθέτῃ λέγει ὁ κ. Π. τότε ὀφείλει νὰ ἀναφέρῃ καὶ τοὺς λόγους του, ἐν ᾧ ὁ κ. Α. οὐδένα ἀναφέρει. Ἀνέφερον ἤδη τὸ παράδειγμα τινῶν τῶν ἐν τῇ σταυρώσει παρευρεθέντων ὅπερ ὁ κ. Π. μὲ ἀμφισβητεῖ. Ἀς ἐξετάσωμεν ἐκ νέου αὐτό. Πάντες οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐβραϊκοῦ ἔθνους ἀσχολούμενοι γνωρίζουσιν ὅτι πάμπολλοι τῶν Ἑβραίων τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ ἀπώλεσαν τὴν γνῶσιν τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν διαλέκτου τῆς ἐβραϊοκραμαϊκῆς, λαλοῦντες πλέον διὰ τῆς γλώσσης τοῦ τόπου, ἐν ᾧ κατεστάθησαν, διαφερόντως δὲ τῆς διεθνoῦς ἐλληνικῆς ἐπόμενον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ὅσων ἐπανήρχοντο ἵνα κατοικήσωσιν ἐν Ἰουδαίᾳ καὶ Ἱερουσαλὴμ, ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ προσκυνήσωσιν οἱ πλεῖστοι δὲν ἐγνώριζον αὐτήν. Μάλιστα δ' ἐγὼ ἐκεῖ δὲν ἔλεγον ὅτι οἱ πλεῖστοι ἀλλὰ τινές. Ἐκ τούτων ὑπέθετον ὅτι ἦσαν οἱ παρευρεθέντες ἐν τῇ σταυρώσει οἵτινες δὲν ἐννόησαν τὰς

ἑβραϊοκραμαϊκὰς λέξεις (ἃς ἐξεφώνησεν ὁ Ι. Χριστὸς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ) ἥλι' ἥλι' λαμὰ σαβαχθονί. Πρὸς τοῦτο ἀντιτείνων ὁ κ. Π. λέγει ὅτι οἱ ἐκεῖ παριστάμενοι δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι ἄλλοι εἰμὴ στρατιῶται Ῥωμαῖοι ἢ τοιοῦτοι ὑπάλληλοι καὶ ἐν γένει ἄλλοθενεῖς ὡς ἀναφέρονται ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ. Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία καθὼς ἐκτελεστῶν τῆς καταδίκης. Εἰς τοιαύτας σκηνὰς ὅμως δὲν παρευρίσταντο μόνον τὰ πρόσωπα τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ἕτερα οἷον οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν γραμμικτῶν καὶ πρεσβυτέρων, ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστῆς, καὶ ἕτεροι παραπορευόμενοι καὶ ἕτεροι ἐστῶτες, ἵνα ἴδωσι τὸ θέαμα τῆς ποινικῆς ἐκτελέσεως ὡς συμβαίνει πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Ἐκ τούτων ἦσαν οἱ μὴ ἐννοήσαντες τὴν ἐπιφώνησιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ νομίσαντες ὅτι «Ἡλίαν καλεῖ». Ἐκ τούτων καὶ οἱ λοιποὶ οἵτινες εἶπον «Ἄρες ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἡλίας σῶσων αὐτόν». Τώρα ἐρωτῶ ἐάν οὔτοι ἦσαν Ῥωμαῖοι ἢ ἄλλοι ἄλλοθενεῖς, ποῦ εἴβουρον τὸν Ἡλίαν καὶ τὰ περὶ Ἡλιοῦ, ὡς ἤθελεν ἡ ἑβραϊκὴ παράδοσις ὅτι ἀνάρπαστος ἐγένετο ἐν οὐρανοῖς καὶ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ κατέλευσις αὐτοῦ; Ἄρα ἦσαν Ἑβραῖοι, ἀλλὰ Ἑβραῖοι μὴ γινώσκοντες τὰ ἑβραϊοκραμαϊκὰ. Ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις, οὐχὶ μόνον ὠραία ὡς ἀστειεύεται ὁ κ. Π. ἀλλὰ καὶ ὠραιότατη.

Καλλίτερον νομίζω ἤθελεν εἶσθαι ἐάν ἐν τῷ τέλει τῆς σπουδαίας πραγματείας αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν προσέθετεν ἐν σημειώσει. «Ἐπιθὶ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Δαῖνα ἐκτεθέντα ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολόγιῳ τοῦ ἔτους 1874 καὶ τὰ ἐν τῇ Ἐπταλόφῳ μετενεχθέντα τοῦ κ. Hug μετὰ σημειώσεων τοῦ κ. Βρυενίου», πρὸς ὃν οὗτος παραπέμπει συνεχῶς.

«Δυστυχῶς, λέγει ὁ κ. Π. ἐν σημειώσει τῆς σελίδος 375, δὲν ἠδυνήθην νὰ εὔρω τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκτενέστερον ἐκτεθέντα. Ὁ κ. Α. παραπέμπει εἰς τὸν α' καὶ β' τόμον τοῦ Β' ἔτους τῆς Ἐπταλόφου. Ἀλλ' ἀναφυλλομετρήσας τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἔβην οὐδὲν ἀνεῦρον». Δὲν καταλαμβάνω εἰς ποῖον λάθος περιπίπτει ὁ κ. Π. λέγων ταῦτα, ἐπειδὴ ἡ μετέφρασις αὕτη τῶν τοῦ Hug ὑπὸ τοῦ Βρυενίου εὐρίσκεται πραγματικῶς ἐν τῷ α' τόμῳ τοῦ Β' ἔτους ἐν ταῖς σελίσιν 161-204, καὶ ἐν τῷ β' ἐν σελίσιν 45-81. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο εὐρίσκεται ἐν τῷ προδόμῳ τοῦ ἀναγνωστηρίου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καὶ ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐνδιαφερόμενος δύναται τάχιστα νὰ πληροφορηθῇ.¹

Κ. ΛΑΜΠΡΥΛΛΟΣ.

¹ Ἐν τούτοις χρήσιμα εἶναι καὶ τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα.

Diodatus, De Cristo graece loquenti. Neapolis 1767.

Binterim, Epistola catholica interlinealis de lingua originali N. T.

Wiseman Horae Syriacae. Romae vol. 1 p. 109 et seq.

Retisch, ἐν τῷ Ephemerides exegetico-theolog in fasc. 3. (Gisae 1824).

Paulus, Verosimilia de Iudaeis Palaestinis, Iesu etiam et Apostolis non Aramaica dialecto. . . sola, sed graeca quoque aramaizante locutis. 1803.

Discussion on the Gospel by Alexander Roberts, edit. 2 Cambridge and London 1864.

καθήκοντα αὐτῆς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀνακέρυξιν τοῦ συζύγου αὐτῆς ὡς Ἀρχοντας Βασιλέως. Ἡ ἐορτὴ τῶν Ἀνθεστηριῶν ἐτελεῖτο ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας, 11—12—13 Ἀνθεστηριῶνος, αἵτινες συμπίπτουσι πρὸς τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου μηνὸς τῆς καθ' ἡμᾶς χρονολογίας. Κατὰ Μάρτιον λοιπὸν μῆνα ἀνέβαινον οἱ νέοι Ἀρεοπαγῖται εἰς τὰς ἐδρας αὐτῶν. Ταῦτα ἐξάγονται ἐκ τοῦ Δημοσθένους.¹

Τοιοῦτο λοιπὸν κατεστάθη τὸ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ συνέδριον ὑπὸ τοῦ σοφοῦ νομοθέτου Σόλωνος ἐξωτερικῶς, ἢ κατὰ τὴν συγκρότησιν. Μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ τίνα καὶ ὁποῖα ἦσαν τὰ ἔργα τὰ ἀνατεθειμένα αὐτῷ καὶ ὁποῖαν θέσιν κατεῖχεν ἐν τῷ λαμπρῷ πολιτεύματι τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν.

ΚΩΝΣΤ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ

Ἐν τῷ ς' τεύχει τοῦ Παρνασσοῦ ἀνεγνώμεν πραγματείαν τοῦ κ. Παπᾶζης περὶ τῆς τοῦ Ι. Χ. Γλωσσομαθείας, ἐν ἣ ὁ συγγραφεὺς κατέληγεν εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα, ὅτι δηλ.: «Ἐπειδὴ ὑπερίσχυε μὲν κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐν γένει ἡ Ἑβραϊκὴ, ἡ νέα δηλαδὴ ἀραμαϊκὴ, ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει καὶ ἔγραψεν ἀριστὰ τὴν ἀραμαϊκὴν, ὡς τὴν μόνην μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, καὶ ἐν αὐτῇ δημοσίᾳ ἐδίδασκε», καὶ ὅτι «ὠαίλει καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἐπίσης». Ἐν παραρτήματι ὁ αὐτὸς κ. Παπᾶζης ἀνασκευάζει -ὸν κ. Λαμπρὺλλον φρονούντα ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐλάλει ἑλληνιστὶ, γνῶμην, ἣν ἄλλοτε ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ προσεπᾶθῃσε νὰ ὑποστηρίξῃ. Ἐν τῷ ἐπομένῳ Ζ' φυλλαδίῳ τοῦ Παρνασσοῦ ἀπαντᾷ ὁ κ. Λαμπρὺλλος τῷ κ. Παπᾶζι, καὶ μετριάζει μὲν πῶς, φαίνεται, τὸν ἰσχυρισμὸν του, ἐπιμένει ὅμως κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ φρονῶν.

Ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Παπᾶζης εἶναι ὀρθόν, οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ. Πλὴν ἀνεξαρτήτως τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος, πολλὰ ἔχει τὰ ἡμαρτημένα ἢ πραγματεία. Εἰς ἔτι δὲ πλείονα σφάλματα ὑποπίπτει ὁ κ. Λαμπρὺλλος. Περὶ τούτων ἐπιτραπήτωσαν ἡμῖν, φίλοις τῆς ἀκριβείας, αἱ δε αἱ παρατηρήσεις.

Καὶ εὐθὺς μὲν ἐν ἀρχῇ παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ πειρώμενος νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα διὰ μόνης τῆς Γραφῆς, ἢ μᾶλλον τῆς Κ. Δ. ἀποτυγχάνει· ἡ Κ. Δ. οὐδὲν λέγει περὶ τούτου· αἱ δὲ παρ' ἀμφοτέρων τῶν κυρίων Π. καὶ Λ. ἀναφερόμεναι ῥήσεις τῆς Κ. Δ, δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀποδείξεις, εἰμὴ θελήσῃ τις νὰ βιάσῃ τὸν νοῦν αὐτῶν τὸν ἀπλοῦν. Ὡς πρὸς τὰς παραπομπὰς δὲ καὶ σημειώσεις ἰδίᾳ τοῦ κ. Παπᾶζης παρατηροῦμεν ὅτι, ἐκτὸς ὀλίγων, αἱ

¹ Δημοσθ. κ. Νεαίρας 1370. 74 κ.ε.).

λοιπὴ ἐδημοσιεύθησαν τότε κακῶς καὶ λελανθασμένως, ὥστε εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσιν.

Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτὴν τοῦ ζητήματος ὀρθῶς ἀποφίνεται ὁμολογούμενως ὁ κ. Παπάξης ὅτι ὁ Ι. Χ. ἐλάλει τὴν γλῶσσαν δι' ἧς ἔπρεπε νὰ γίνῃ καταληπτὸς τοῖς ὄχλοις, οὓς ἐδίδατκε. Ὅταν ὅμως ὁ κ. Π. ἔρχεται εἰς τὸν ὀρισμὸν τῆς γλώττης ταύτης ποιεῖται φοβερὰν σύγχυσιν, ὡς καὶ ὁ κ. Λαμπρύλλος, ὡς ὀφείβετο. Ἐὰν ὁ Ι. Χ. εἶχεν ἢ μὴ γνώσεις τῆς ἐλληνικῆς γλώττης, ἐὰν αἱ γνώσεις αὗται ἦσαν περισσότεραι ἢ ὀλιγώτεραι, ἐὰν τινες τῶν ἀποστόλων ἐγνώριζον ἢ μὴ τὴν ἐλληνικὴν, ἐὰν μέχρι τούτου τοῦ βαθμοῦ ἡ ἐκείνου ὁ ἐλληνισμὸς ἦτο διεδεδωμένος ἐν Παλαιστίνῃ, ταῦτα εἶναι ζητήματα, ἅτινα αἱ ὀλίγαι καὶ τῆδε κακῆς ἀπαντῶσαι ἐκφράσεις τῆς Γραφῆς δὲν ἔρχοιτο μόναι νὰ λύσωσιν, οὔτε συνελοῦσι πολὺ εἰς τὴν λύσιν τοῦ κυρίου θέματος. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ι. Χ. δὲν ἀπετείνετο μόνον πρὸς τὸν Πέτρον ἢ τὸν Ἰωάννην ἢ τοὺς ὀλίγους τοὺς τυχόν γινώσκοντας τὴν ἐλληνικὴν, ἀπετείνετο πρὸς τὰ πλήθη, πρὸς τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα πλήθη τῆς Παλαιστίνης, τὰ ὑπὸ τσοῦτων καίρικῶν περιστάσεων καταβεβλημένα, πρὸς τοὺς ὄχλους, πρὸς τὰ παιδία, πρὸς τὰς γυναῖκας ἐλάλει πρὸς τοιοῦτους λοιπὸν ἀποτεινόμενος, ἐλάλει φυσικῶς τὴν γλῶσσαν τὴν καταληπτὴν τῷ λαῷ, τὴν κοινῶς ἐν χρήσει. Συνεζήτει τοῖς διδασκάλοις ἐν τῷ ἱερῷ; μετεχειρίζετο φυσικῶς τὴν τῷ ἱερῷ καὶ τοῖς διδασκάλοις ἀμύζουσαν ἱερὰν λεγομένην γλῶσσαν (διὸ εἶναι καὶ τὸν θυμωσμὸν αὐτῶν) διότι, ὡς θέλομεν, ἰδὴ κατωτέρω συνέβαινον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ι. Χ. ἐν Παλαιστίνῃ, περίπου ὅτι καὶ ἐν Ἑλλάδι σήμερον ἄλλη γλῶσση ἐχρήτο ὁ λαὸς καὶ ἄλλη ἐχρῶντο οἱ λόγιοι ἦσαν καὶ παρ' αὐτοῖς, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον, δύο γλῶτται, ἡ μᾶλλον πλειότεραι. Ἐδικάζετο ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου ὁ Ἰησοῦς; ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ἀπαντᾷ (εἰμὴ διὰ διερμηνέως) εἰς τὴν ἐπὶ δικαστηρίου ἐν χρήσει διάλεκτον. Ὡς τε τὸ ζήτημα αὐτὸ περὶ τῆς γλώττης, ἣν ἐλάλει ὁ Ι. Χ. κακῶς τίθεται.

Ἀπορεῖ ὁ κ. Α. διατὶ ὁ Λουκᾶς, ἀναφέρων τὰς γλώσσας, ἃς ἐλάλουν οἱ ἀπόστολοι συνεπεῖχ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δὲν συγκαταλέγει καὶ τὴν ἐλληνικὴν. Ἐν πρώτοις σημειοῦμεν ὅτι αἱ γλῶσσαι, ἃς ἀναφέρει ὁ Λουκᾶς, ἐπισταμένως ἐξεταζόμεναι, περιορίζονται εἰς ἀριθμὸν πολὺ μικρόν, διότι αἱ πλείσται εἶναι μόνον διάλεκτοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώττης. Ἐπειτα, τίς ἄλλη ἦν ἡ τῶν Κρητῶν γλῶττα, ἢ ἡ ἐλληνική; Οἱ κοινοῦντες δὲ κατὰ τὴν Αἴγυπτον δὲν εἶχον ἐπίσης ἐξελληνισθῇ; Περίεργος δὲ εἶναι ὁ λόγος ὃν φέρει ὁ κ. Α. περὶ τῆς ἀποσιωπῆσεως τῆς ἐλληνικῆς παρὰ τοῦ Λουκᾶ «διότι, λέγει, ὁ Λουκᾶς ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἐγνώριζον οἱ ἀπόστολοι αὐτὴν ἐπαρκῶς». Ἀλλὰ περὶ τῆς διαλέκτου τῶν τότε Ἰουδαίων, ἣν ἀναφέρει ὁ Λουκᾶς, μὴ δὲν ἦτο πεπεισμένος ὅτι οἱ 12 ἐπαρκῶς ἐγνώριζον αὐτήν; Καὶ ὅμως τὴν ἀναφέρει.

Ἐκ τῆς λέξεως παρὰ ταῖς Πρόξειςιν Ἀκελδαμὰ ἐξάγει ὁ Α. συμπέρασμα,

ὅτι ὁ Πέτρος ἐλάλησεν ἑλληνιστί. Τοιαῦτα συμπέρασμα εἶναι βεβαιωμένα. Τὸ χωρίον ἐκεῖνο οὐδὲν ἄλλο σημκίνει ἢ ὅτι ὁ Πέτρος ἐπεδείκνυε τοῖς Ἰουδαίοις, διὰ τῆς ὀνομασίας, ἣν αὐτὸς ὁ λαὸς τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ διχλέκτω ἀπέδωκε τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὁμολογοῦσι τὴν μαιφονίαν τοῦ Ι. Χ. «Σεῖς οἱ ἴδιοι, λέγει οὕτως εἰπεῖν ὁ Π., μαρτυρεῖτε διὰ τῆς ὀνομασίας Ἀκελδαμὰ τὸν ἄδικον φόνον τοῦ Ἰησοῦ». Τὴν λέξιν Ἀκελδαμὰ συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ὁ Πέτρος ἐπρεπε καὶ ἀναφέρει, εἴτε ἑλληνιστί, εἴτε ἀραμαϊστί, εἴτε κινεζιστί ἐλάλει τοῖς ἀκροαταῖς του· ὁ δὲ Λουκᾶς, ὁ γράφων ἑλληνιστί, ἑλληνιστί ἀνέφερε καὶ τὰς λέξεις τοῦ Πέτρου, ἐξηγῶν τὰ Ἀκελδαμὰ = χωρίον αἱματος. Ἐὰν ὁ Λουκᾶς ἔγραφε π. χ. λατινιστί θὰ ἔλεγε, «Aceldama, sive ager sanguinis» τὴν δὲ λέξιν Ἀκελδαμὰ, ἥτοι ἀνακρατῆνοί, ὅπως σδήποτε γράφων, νὰ ἀναφέρῃ, διότι αὐτὴ αὕτη ἡ λέξις περιεῖχε τὴν ἔννοιαν τῶν λόγων τοῦ Πέτρου. Καὶ τέλος πάντων, ἐὰν ὁ Πέτρος τότε ἐλάλησεν ἑλληνιστί, δὲν νοοῦμεν ποίαν ἀποδεικτικὴν δύναμιν δύναται νὰ ἔχῃ τοῦτο, ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἰησοῦ.

Βεβαιωμένος εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ κ. Παπάζης συνδυάζει τὰς ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἐπιγραφάς, ὅπως εὔρη τὴν τάξιν καθ' ἣν αὗται ἐπὶ τοῦ σταυροῦ εἶχον, ἔτι δὲ μᾶλλον βεβαιωμένα τὰ ἐκ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς κατατάξεως συμπέρασμα, περὶ τῆς μᾶλλον ἢ ἡττον ἐπικρατήσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐν Παλαιστίνῃ· οἱ εὐαγγελισταὶ οὐδὲν τοιοῦτον εἶχον κατὰ νοῦν ἀφηγούμενοι τὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν φερόμεθα δὲ μὴ ἡ μέθοδος αὕτη ὑπερβαίνει τὴν κριτικὴν, καταντῶσα ὑπερκριτικῇ.

Ὁ κ. Λαμπρύλλος λέγει ὅτι ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μανθάνομεν ὅτι πάντες οἱ 70 Ἀπόστολοι ἐκτὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἔφερον ὀνόματα ἑλληνικὰ, ὅ ἐστι (συμπέρασμα κατὰ τὸν κ. Λι) ἀνήκον εἰς γονεῖς γινώσκοντας τὴν διχλέκτον τῶν ἑλληνιστῶν. Εἰς ταῦτα παρατηροῦμεν. α') Περὶ τῶν ὀνομάτων ἐκείνων δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὴν πλήρη ἐκείνην βεβαιότητα, ἣν θὰ εἶχομεν ἂν ἀνεφέροντο ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν ἢ συγχρόνων ἱστορικῶν, οὐχὶ δὲ μεταγενεστέρων ἢ ἐκ παραδόσεως· β') καὶ ἀνκμφισθητῶν μενόντων ὄλων τῶν ἑλληνικῶν ἐκείνων ὀνομάτων, μὴ λησμονῶμεν ὅτι τότε ἦτο συρμός, ἔνεκα τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ, νὰ ὀνομαζῶνται οἱ ἄνθρωποι ὀνόμασιν ἑλληνικοῖς — ὅπως συρμός ἦτο καὶ οἱ ῥωμαῖοι τὴν καταγωγὴν νὰ προσλαμβάνωσιν ὀνόματα ἑλληνικὰ — ὅπως τέλος ἦτο συρμός καὶ ἐπὶ τῆς μεταρρυθμίσεως νὰ ὀνομαζῶνται οἱ προὔχοντες τῶν μεταρρυθμιστῶν Μετάλλων, Οἰκολαμπάδιος κλ. Μὴ σήμερον Ἕλληνες, ὀνομαζόμενοι ἰταλικοῖς ἢ γερμανικοῖς ὀνόμασιν, ὑποτίθεται ὅτι ἀνήκουσι γονεῦσι συναλιζομένοις τοῖς ἐσπερίοις καὶ γινώσκουσι τὴν διχλέκτον αὐτῶν; — μὴ οἱ ἐσπεριοὶ λαμβάνοντες ὀνόματα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Πανθέου, ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τέκνα γονέων, ἐλθόντων μέχρι τοῦ ἡμετέρου Ὀλύμπου ἢ Παρνασσοῦ; Ἡ χρῆσις τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἀποδεικνύει τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ· οὐδὲν πλέον· τὸ νὰ

θέλη τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ καλοῦμενοι οὕτως ἐγίνωσκον καὶ τὴν ἑλληνικὴν, ἢ ὅτι ἀνῆκον γονεῦσιν ἑλληνίζουσιν, εἶναι ὑπερβολὴ συμπεράσματος.

Ὁ κ. Παπάζης κατὰ τὴν μετὰ τῶν περὶ Ι. Χ. μαρτυριῶν τὴν νόθον παρὰ Ἰωσήφ (ἀρχ. 5'. 2) περικοπὴν προστίθῃσι δὲ, προλαμβάνων τὴν ἐνστασιν, ὅτι «κακῶς ὑπολαμβάνουσιν τινες τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἰωσήφου ὑποβολιμάτων». Ἡμεῖς δὲ παρὰ τὴν ἰδίαν κ. Π. ὅτι, οὐδεὶς σήμερον σπουδαίολογῶν ἐπιστήμων, ἀποδέχεται γνήσιον αὐτό· οὐδεὶς ὁ μὴ ἀναγνωρίζων χεῖρα χριστιανικὴν ἐν ταῖς ἐκφράσεσιν «εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρὴ» καὶ «ἦν παρὰ ῥόζων ἔργων ποιητής». Πῶς ἦτο δυνατόν ὁ Ἰώτηρος, ὁ Ἰουδαῖος καὶ ἐπὶ τῷ αὐστηρῷ αὐτοῦ ἰουδαϊσμῷ γνωστός, νὰ ὀνομάσῃ τὸν Ἰησοῦν Θεόν; (διότι ἡ φράσις οὐδὲν ἄλλο σημαίνει.

Παράδοξον εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς συμπέρασμα τοῦ κ. Π. Ὁ Ἰησοῦς χρῆσιν συχὴν ἐποιεῖτο τῆς φράσεως «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς». «Τοῦτο τρανῶς, λέγει, καταδεικνύει, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκριβῶς ἐκείνας εἶχεν ἀναγνώσει τὰς Γραφάς, ἅς καὶ ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνεγίνωσκεν. Ἐκ τούτων ἐπεταί, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶχε γνῶσιν τῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ Π. Δ. ἦτο συντεταγμένη, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι ἐγίνωσκε καλῶς τὴν τε ἀνάγνωσιν καὶ τὴν γραφὴν τῆς τότε ἐν χρῇτι γλώσσης.» «Ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐγίνωσκε καὶ ἐλάλει τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν ἀραμαϊκὴν, εἶπομεν ἀνωτέρω. Ὁμολογοῦμεν ὅμως ὅτι τὸν συνειρμὸν τῶν ἀνωτέρω καὶ τῶν μέχρι τέλους τῆς περιόδου (τελ. 372) συλλογισμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πολὺ ὀλιγώτερον τὴν ἀλλεπάλληλον σύγχυσιν τῶν γλωσσῶν, ἣς ἀναφέρει. Ἐρωτῶμεν τὸν κ. Παπάζην, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ μόνου τὴν ἑλληνικὴν μετέφρασιν τῶν Ο'. τῆς Π. Δ. ἐγίνωσκον, δὲν θὰ ἔλεγεν ἐπίσης ὁ Ι. Χ. «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς»; ἢ ἂν ὁ Ι. Χ. ἐλάλει πρὸς Ἀραβὰς καὶ εἶχεν ὑπ' ὅψιν τὴν ἀραβικὴν τῆς Π. Δ. μετέφρασιν, δὲν θὰ ἔλεγεν ἐπίσης οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς; θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τοὺς λόγους τοῦ ἐπὶ τῆς Π. Δ.; Βεβαίως ναί· διότι ὁ Ι. Χ. δὲν θὰ εἶχεν ὑπ' ὅψιν τὴν μετέφρασιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ τοὺς λόγους μόνον αὐτῶν — εἴτε ἀραμχιστί, εἴτε ἑλληνιστί τὰς ἀνεγίνωσκεν ὁ λαὸς καὶ ὁ Ἰησοῦς, ἔμμενον πάντοτε αἱ αὐταὶ Γραφαί· μὴ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι; Ἐκ τῆς φράσεως λοιπὸν τοῦ Ι. Χ. «οὐκ ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς» οὐδὲν ἀπολύτως συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν περὶ τῆς γλώττης τῶν Γραφῶν, εἰς ἃς ἀναφέρετο ὁ Ἰησοῦς διδάσκων.

Τὸ σπουδαιότερον ὅμως τῶν ἀμυρτημάτων τοῦ κ. Α. καὶ τοῦ κ. Π. εἶναι, ὅτι ἀμφότεροι ποιοῦνται σύγχυσιν τόσον φοβερὰν τῶν γλωσσῶν ἐβραϊκῆς, ἀραμαϊκῆς, ἀττυριακῆς, συροχαλδαϊκῆς, ἥς ὡς ταυτοσήμους ἐναλλάξ μεταχειρίζονται, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ἐπ' ἀνέφερον τὴν σύγχυσιν ἐκείνην τοῦ πύργου τῆς Βαβέλ· ἡ σύγχυσις μάλιστα προβαίνει μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε ὁ μὲν κ. Παπάζης ἐπινόει καὶ νέον ὅρον νέας γλώττης «ἐβραιοποινικικῆς» ὁ δὲ κ. Λαμπρόλλος «ἐβραιοαραμαϊκῆς». Ἡ τοιαύτη σύγχυσις ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ εἴπω-

μεν, ὅτι μαρτυρεῖ ἑλλειψιν ἀκριβῶν γνώσεων τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τῶν σημιτικῶν φυλῶν. Καὶ ἡ μὲν ἄγνοια αὕτη οὐδὲν ἔχει τὸ ἐπιλήψιμον· ὥφειλεν ὅμως νὰ ἀποτρέψῃ, νομίζομεν, συζήτησιν ἐπὶ θέματος, οὗ ἡ φύσις ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ συζητοῦντος γνώσιν τῆς σημιτικῆς φιλολογίας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν προόδων ταύτης, αἵτινες ἀπὸ ὀλίγων χρόνων εἰσι τηλικαῦται, ὥστε ἀνέτρεψαν ἄρδην πεπαλαιωμένας ἰδέας καὶ ἐσφαλμένα συστήματα. Ἡ τῶν γλωσσῶν τούτων σύγχυσις ἔδωκεν ἡμῖν ἰδίως τὸ ἐνδόσιμον νὰ χαράξωμεν τὰς παρατηρήσεις ταύτας, καὶ νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα, ὡς οἶόν τε συντόμως, περὶ τῶν γλωσσῶν ἐκείνων· οὕτω δὲ θέλομεν διευκολύνει τὴν λύσιν τινῶν σχετικῶν ζητημάτων, τοῦ κ. Π. καὶ τοῦ κ. Α.

Αἱ σημιτικαὶ γλῶσσαι διαίρουνται εἰς τρεῖς μεγάλους κλάδους ἢ βραχίονας· α') ἑβραϊκόν, β') ἀραμναϊκόν, γ') ἀραβικόν. Παραλείποντες τὸν ἀραβικόν, θέλομεν εἰπεῖν τινὰ περὶ τῶν ἄλλων δύο, μόνων σχέσιν ἔχόντων πρὸς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα. Καὶ δὴ πρῶτον περὶ τοῦ Ἑβραϊκοῦ. Εἰς τὸν ἑβραϊκὸν βραχίονα περιλαμβάνονται δύο διάλεκτοι ἢ κυρίως Ἑβραϊκὴ (Τεραχίτ) καὶ ἡ Φοινικικὴ (Χαναάν). Νοεῖται, ὅτι δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν πλήρη ἱστορίαν τῆς ἑβραϊκῆς φιλολογίας· σημειοῦμεν μόνον, ὅτι ἡ Ἑβραϊκὴ οὐδέποτε οὐδαμοῦ τῆς Παλαιστίνης ἐλάλειτο κατὰ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἐγράφετο, ἀλλ' ἔσχε διαλέκτους πληρεῖς ἐπαρχιακῶν ἰδιωτισμῶν περὶ τε τὰς λέξεις καὶ τὴν προφοράν· πρὸς Βορρᾶν μάλιστα, παρὰ τὴν Συρίαν ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραὴλ ἐλάλειτο διάλεκτος λίαν ὁμοιόζουσα τῇ ἀραμναϊκῇ. Ἡ σαμαρειτικὴ διάλεκτος, διάλεκτος τῶν μερῶν ἐκείνων, ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν ἀραμναϊκὸν κλάδον ἢ εἰς τὸν ἑβραϊκόν — ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Ι. Χ. ἐν τῇ βορείᾳ Παλαιστίνῃ ἀπαντῶμεν διάλεκτον λίαν διαφέρουσαν τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ. Οὐ τοῦ παρόντος ἐνταῦθα, ὅπως πραγματευθῶμεν περὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἑβραϊκῆς. Γενικῶς τίθεται ὡς ἐποχὴ καθ' ἣν ἔπαυσεν ἡ Ἑβραϊκὴ νὰ ᾔναι γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἡ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας (ς' αἰὼν π. Χ.) τοῦτο ὅμως ἐν μέρει μόνον ἀληθεύει, διότι ἡ ἑβραϊκὴ ἔμεινε πολὺ μετὰ ταῦτα γλῶσσα οὐ μόνον γραφομένη, ἀλλὰ καὶ γλῶσσα τῆς τῶν εὐγενῶν καὶ λογίων Ἰσραηλιτῶν τάξεως· οὔτε ἦτο ἄλλως δυνατόν ἐξηκονταετῆς αἰχμαλωσίας μέρους μόνον τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων νὰ ἐπιφέρῃ τηλικούτον ἀποτέλεσμα, τὴν παντελεῖ τῆς γλώσσης κατὰπνιξιν. Αἰτία τῆς παρακμῆς τῆς Ἑβραϊκῆς ὑπῆρξε μᾶλλον ἡ τῆς ἀραμναϊκῆς καὶ Συριακῆς γλώσσης ἐπιρροὴ ἢ ἡ Βαβυλωνείος αἰχμαλωσία (J. Fürst Lehrgebd. d. aram. Idiom. σελ. 11 κέ.) — ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι ἡ παρακμὴ τῆς ἑβραϊκῆς συμπίπτει τῇ ἀκμῇ τῆς ἀραμναϊκῆς (ὡς ἡ παρακμὴ ταύτης τῇ ἀκμῇ τῆς ἀραβικῆς). Κατὰ πόσον ἡ ἀραμναϊκὴ ἀνεμίχθη κατ' ἀρχὰς τῇ ἑβραϊκῇ, κατὰ ποῖα ἔτη ἀπέβη ἐπικρατοῦσα κυρίως ἡ ἀραμναϊκὴ παρὰ τῇ Ἰσραὴλ εἶναι ζήτημα ὅχι εὐλύτον. αἱ τῶν γλωσσῶν ἄλλως μεταβολαὶ δὲν ἀριθμοῦνται διὰ τῶν ἐτῶν, ἐπέρχονται ἀνεπαίσθητως. Κατὰ τὴν γνώμην ὅμως τοῦ Fürst (ἐνθ. ἀνωτ.-πρβλ. καὶ

Gesenius, Geschichte d. hebr. Sprache, § 13) καὶ τοῦ Winer (Geschic. d. bibl. und Targum. Chald. σελ. 4 — καὶ Realwörterbuch, II. 501) ἡ τῶν Ἑβραίων γλῶσσα οὐδέποτε ὑπῆρξε καθαρὰ ἀραμαϊκῇ· μέχρι τῶν Μακκαβαίων ἡ ἑβραϊκὴ ἐγράφετο ὡς ποσοῦν καθαρὰ, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ., τῶν μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γραφέντων· ἡ Ἀβιβλος τῶν Μακκαβαίων, ἡ μόνη ἡ ἐλληνικὴ μετάφρασις ἐσώθη, ἐγράφη ἀναμφιβόλως ἑβραϊστὶ περὶ τοὺς χρόνους τοῦ θανάτου τοῦ Ἰρκαίου (106 π. Χ.). Ἀλλως δὲ ἐπὶ τῶν Μακκαβαίων καὶ πικρὰς χρόνους μετὰ ταῦτα ἡ ἑβραϊκὴ ἦν ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν νομισμάτων. Εἶναι ἀνεκτίρητον ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπανόδου ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, ἐπὶ Κύρου, ἡ πῆς Παλαιστίνης, ὁμιλουμένη διέλεκτος ἦν διεφθαρμένη, ἡραμύζε. Τὸ βιβλίον τοῦ Νεμεία μαρτυρεῖ τὴν παρακμὴν τῆς ἑβραϊκῆς παρὰ τῷ λαῷ· ἀπ' ἐτέρου ὁμως τὴν παρακμὴν ταύτην δὲν πρέπει νὰ ἐκτείνωμεν ὑπὲρ τὸ δέον καὶ τὸ ἀληθές. Ἐν ὀλίγοις, ἡ ἑβραϊκὴ καταντᾷ ἐπὶ I. X. γλῶσσα γραφομένη καὶ νοουμένη παρὰ τῶν λογίων, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ λαοῦ.

Ἐπορήσαμεν τῇ ἀληθείᾳ ἀναγνόντες ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ κ. Παπῆζη (σ. 372) ὅτι ἐπὶ I. X. ἔσχυν (ἐν Παλαιστίνῃ) ἡ Ἀσσυριακὴ, ὡς γραφομένη γλῶσσα, ὁ κ. Π. παραπέμπει εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer περὶ τοῦτου. Φοβούμεθα μὴ ὁ κ. Π. δὲν ἀνέγνωσε τὸν Winer, ὅστις ἄλλως ἔχει γράψει τόσα συγγράμματα ἀναγόμενα εἰς τὴν σημερινὴν φιλολογίαν, ὥστε ἀρετὰ ἀστείον εἶναι νὰ παραπέμπῃ τις ἀπλῶς εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Winer· τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τοῦ Schreib-Kunst, ὃν ἀναφέρει. Παρακαλοῦμεν δὲ τὸν κ. Π. νὰ μὴ ἀναφέρῃ ἐν μόνῳ σύγγραμμα, γραφέν ἐν Παλαιστίνῃ ὑπὸ Ἰουδαίου ἐπὶ I. X. ἀσσυριαστὶ· ἂν δὲν εἶναι σύγγραμμα ἔστω καὶ φιλιλάδιον, ὅπως μεταχειρισθῶμεν σημερινούς ὅρους. Ἡ ἀσσυριακὴ λίαν διαφέρει τῆς ἑβραϊκῆς καὶ ἀραμαϊκῆς, καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἔμειναν πάντοτε ξένοι ἀπέναντι αὐτῆς (ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας). Ἦδη τοῦ Δευτερονομίου ὁ συγγραφεὺς (κ' 49) ἡπεῖλει ὅτι θὰ ἐπιφέρῃ ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραὴλ ἔθνος, οὗ τὴν γλῶσσαν δὲν θὰ νοῇ· τὸ ἔθνος τοῦτο, ὅπερ εἶναι τὸ τῶν Ἀσσυρίων, περιφρονεῖ ὁ Ἰσραὴλ διὰ τὸν «φρυλισμὸν» τῶν χειλέων καὶ τὴν γλῶσσαν τὴν ἑτέραν ἣν ἐλάλει (κ' 11)· καὶ ἐλεσιλογεῖ τὸν Ἰσραὴλ μέλλοντα νὰ ὑποταχθῇ ὑπὸ λαοῦ βαθυφώνου, οὗ τὴν γλῶσσαν δὲν ἐννοεῖ καὶ τὴν πεφυλισμένην καὶ ἀκατάληπτον διέλεκτον δὲν καταλαμβάνει (λγ'. 19)· τὰ αὐτὰ θρηνεῖ καὶ ὁ Ἰερεμίας (ε'. 15)· ὁ Θεὸς ἐπάγει, λέγει, τῷ Ἰσραὴλ, ἀνθρώπους, ὧν τὴν γλῶσσαν δὲν νοεῖ καὶ δὲν καταλαμβάνει τί λέγουσι. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἐλθόντων τῶν Ἀσσυρίων καὶ Ἑβραίων εἰς ἐπιμιξίαν ἐκότεροι προσέλαβον εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν λέξεις καὶ φράσεις· καὶ διὰ τοῦτο ἡ μελέτη τῆς Ἑβραϊκῆς ὀφείλει νὰ συνοδεύηται ὑπὸ τῆς μελέτης τῆς Ἀσσυριακῆς, ὧν λέξεις καὶ φράσεις ἐκατέρωθεν ἐρμηνεύονται, ἀλλ' οὐδεὶς οὐδὲ φαντάσθη ποτὲ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ Ἀσσυριακὴ ἦν ἐν χρήσει ἐν τῇ γραφῇ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ I. X. (ἐκτὸς ἂν συγχέῃ Συριακὴν μὲ Ἀσσυριακὴν).

Ὁ κ. Π. ἐν τῇ συγχύσει τῶν σημετικῶν γλωσσῶν φέρει εἰς τὸ μέσον καὶ τὸν ὄρον «ἐβραϊκο-φοινικὴν» γλῶσσα, ἥτις εἶναι λίαν ἀκατάλληλος, σχεδὸν εἰπεῖν χιμαιρικὴ· διότι ἐβραϊκο-φοινικὴ γλῶσσα σημαίνει τὸ αὐτὸ, ὡς εἰ ἔλεγέ τις *ισπανο-ιταλική*! Οἱ Φοίνικες κατὰ τινὰς ἦσαν οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Χαναάν, εἶναι δὲ βεβίως σημετικῆς καταγωγῆς. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι οὐτε ἤθελον νὰ ἀκούσωσιν ὅτι ἔχουσι τὴν ἐλαχίστην συγγένειαν πρὸς τοὺς Χαναανίους. Οἱ Φοίνικες ὠμίλουν διάλεκτον σημετικὴν, ἥτις εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐβραϊκὴν· ἀλλ' ἡ διαφορὰ τῶν δύο λαῶν, ἡ μᾶλλον ἡ ἀντίθεσις τοῦ χαρακτῆρος, τοῦ θρησκευματος καὶ τῶν ἠθῶν κατέστησαν διαφόρους τὰς δύο γλώσσας, καὶ τοὶ συγγενεῖς. Αἱ τῆς φοινικικῆς γλώσσης μελέται μέχρι τοῦ νῦν εἰσὶν ἐν νηπιώδει καταστάσει, τὰ φοινικικὰ ἄλλως σωζόμενα κείμενα εἰσὶν ὀλίγιστα· οὐχ ἥττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ φοινικικὴ γλῶσσα ἔχει ἰδίους τύπους, τὰ δὲ σωζόμενα κείμενα περιέχουσιν οὐ μόνον ἐβραϊσμούς, ἀλλὰ καὶ ἀραμαϊτιμούς καὶ ἀραβισμούς· ἔτι. Πλείονα περὶ τῆς γλώσσης τῶν Φοινίκων ὄρα παρὰ Movers, die Phonic. A'. 89 — καὶ Judas, Étude demonstr. de la langue Phenicienne I, 1. Ἡ φοινικικὴ γλῶσσα διηρεῖτο ἄλλως εἰς δύο διαλέκτους, ἀλλήλων πλεῖστον διαφερούσας, τὴν κυρίως ἀνατολικὴν φοινικικὴν, καὶ τὴν ἀφρικανικὴν (Καρχηδών). Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ I. X. ἡ φοινικικὴ διακρίνετο τῆς ἐβραϊκῆς ὡς ἰδίᾳ γλῶσσα, ἐγράφετο ὁπωσοῦν καθαρὰ καὶ ὠμιλεῖτο ἂν οὐχὶ ἐν ταῖς πόλεσιν, ὅμως ἐν τοῖς χωρίοις. Μόλις δὲ τὸν Ε' μ. X. αἰῶνα ἀφωμοιώθη τῇ ἀραμαϊκῇ (Κόφελ. εἰς Ἡσ. τόμ. IV, σ. 293). Τὰ περισωθέντα γνωστὰ μνημεῖα τῆς φοινικικῆς εἰσὶ τόσον ἐλλιπέστατα καὶ ἐντεῦθεν καὶ αἱ περὶ αὐτῆς γνώταις, ὥστε ὀλίγα ἀσφαλῆ περὶ αὐτῆς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν — πολὺ ὀλιγώτερα περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἐβραϊκὴν.

Ἐλθωμεν νῦν καὶ εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν. Παρ' Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις τὸ ὄνομα Ἀράμ ἦν ἄγνωστον· πρῶτος ὁ Στράβων ἀποδίδει τὸ ὄνομα τοῦτο τῇ Συρίᾳ (Α'. β'. 34—ΙΓ'. δ'. 6). Ἐπὶ τῶν Σελευκιδῶν ἐπεκράτει ἡ ὀνομασία Συρία· ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα Ἀράμ δὲν ἐξηλείφθη, Ἀραμαίων κυρίως κληθέντων μετὰ Χριστὸν τῶν μὴ χριστιανισθέντων κατοίκων τῆς χώρας (Larson, de Dialect. ling. Syr. Reliquis· σελ. 9 — Knobel, d. Völkertafel d. Genesis· σελ. 229—230). Ἡ Ἀραμαϊκὴ ἀλλέως ἐμορφώθη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς καὶ Ἰουδαίοις καὶ ἀλλέως παρὰ τοῖς Ἑθνικοῖς. Παρὰ τοὺς Ἑθνικοὺς λέγομεν μόνον ὅτι ἡ ἀραμαϊκὴ τῶν Ἰουδαίων περιλαμβάνει τὴν Χαλδαϊκὴν τῆς Γραφῆς, (τὴν Συροχαλδαϊκὴν ἀκαταλλήλως λεγομένην), τὴν Σαμαρειτικὴν καὶ τὴν διάλεκτον τῶν Ταργούμ. Ἡ τῶν χριστιανῶν ἀραμαϊκὴ εἶναι ἡ κυρίως Συριακὴ λεγομένη, ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατοίκων. Ἡ ὀνομασία Χαλδαῖοι ἐξ ἐσφαλμένων ὑπολογισμῶν συνήρθη τῇ τῶν Σύρων. Ὑπῆρξε φυλὴ τις πολιτικὴ, μᾶλλον στρατιωτικὴ καὶ ἀριστοκρατικὴ, παρὰ τὸν Τίγριν ἀποκατασταθεῖσα, ἥτις ὠνομάσθη Χαλδαῖοι· οἱ Χαλδαῖοι ὅμως

οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς τοὺς Ἀραμαίους, οὐδὲ ἀνήκουσι καθόλου τοῖς σημιτικοῖς λαοῖς· εἶναι μᾶλλον Ἄριοι. Συνέβη τότε ἀνάλογόν τι, ὅπως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπεδόθησαν τὰ ὀνόματα φράγχοι, Franke, Βουργουνδοί, ὀνόματα γερμανικὰ, λαοὶς οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι τοῖς γερμανοῖς. Συνέβη δὲ καὶ ἕτερον ἄτοπον, συνέχυσαν δῆλον ὅτι οἱ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν Ἑβραῖοι τὴν ἀραμαϊκὴν (Χαλδαϊκὴν) πρὸς τὴν κυρίως ἑβραϊκὴν· ἐντεῦθεν ἔτι μᾶλλον δύσκολος ἀποβαίνει ὁ ὀρισμὸς τοῦ ἀρχικοῦ ἀμιγροῦς τύπου τῆς ἀραμαϊκῆς γλώσσης. (Fürst. Lehrgebeud. d. aram. Idiom σελ. 3 κέ.). Ἐντεῦθεν ἡ σύγχυσις τῶν λέξεων ἀραμαϊκῆ, χαλδαϊκῆ, ἑβραϊκῆ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις· σήμερον, χάρις εἰς τὰς προόδους τῆς γλωσσολογίας, οὐδεμία σύγχυσις. Τῆς ἀρχαίας ἀραμαϊκῆς ὀλίγας εἰδήσεις ἔχομεν, καὶ ταύτας περισωθεῖσας ὑπὸ τῶν Ἑβραίων, οἵτινες, καὶ τοι ἐθεώρουν πάντοτε μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν Ἑβραϊκὴν ὡς γλῶσσαν τῶν λογίων, ἔγραφον οὐχ ἥττον ἔστιν ὅτε ἀραμαϊστὶ. Εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην εἰσὶ γεγραμμένοι περικοπᾶτινες τοῦ Ἑσδρα καὶ τοῦ Δανιὴλ — καὶ αἱ λέξεις Ἡλί, Ἡλί κλ. τοῦ Εὐαγγελίου — ἐξ οὗ προκύπτει πιθανώτατα ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ συνήθη χρῆσιν ἐποιούντο τῶν ἀραμαϊκῶν μεταφράσεων τῆς Π. Δ., τῶν Ταργούμ ἄλλως καλουμένων. Εἰπόντινες ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη τῶν Ταργούμ ἦν ἡ ἐν χρήσει ἐπὶ Ι. Χ. ἐν Παλαιστίνῃ. Ὁ Fürst ὅμως (Lehrgebeud κλ. σελ. 5), ὁ Renan καὶ ἄλλοι νεώτεροι φέρουσι σπουδαίας ἀντιστάσεις. Τῶντι ἡ γλῶσσα τοῦ ταργούμ τοῦ Ὀγκέλου εἶναι ὁ καθαρώτερος τύπος τῆς ἀραμαϊκῆς· δύσκολον δὲ εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ τῆς Παλαιστίνης κάτοικοι ὠμίλουν γλῶσσαν τόσῳ καθαρευούσαν ἑβραϊσμῶν. Ἐπίσης τὸ Ταργούμ τοῦ Ἰωνάθαν ἔχει γλῶσσαν σχετικῶς καθαρῆν· οὔτε ταύτην λοιπὸν δύναται νὰ ὠμίλει ὁ λαός. Ὅπως δὴ ποτε ἡ τότε ἐν Παλαιστίνῃ ὀμιλουμένη γλῶσσα, καὶ τοι ἐλέγετο ἑβραῖς ἀπεῖχε τῆς ἑβραϊκῆς, ὁμοίᾳζε δὲ λίαν τῇ ἀραμαϊκῇ. Τῆς ἀραμαϊκῆς δείγματα ἀπαντῶμεν πολλοῦ τῆς Κ. Δ. Αἱ λέξεις Βάρ, Βηθεσθὰ, Γαββαθὰ, Ἐφφαθὰ, Γολγοθὰ, Ἀκελδαμὰ, Ταλιθὰ, Κοῦμι, σαβαχθανεὶ, ἀββα, εἰσὶν ἀραμαϊκαὶ εἶναι ὅμως δύσκολον καὶ μέχρι τοῦδε ἐπιδεικτικὸν συζητήσεως τὸ θέμα τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τῆς διαλέκτου τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ι. Χ. Τὸ βεβαιότερον φαίνεται, ὅτι τότε οἱ παλαιστῖναι ἐχρῶντο πλειοτέραις διαλέκτοις κατὰ τὸν μείζονα ἢ ἥττονα συνδυασμὸν τῆς ἑβραϊκῆς καὶ τῆς ἀραμαϊκῆς.

Κατὰ πόσον ἐπεκράτει ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Παλαιστίνῃ εἶναι ἐπίσης ζήτημα δυσδιάλυτον. Βεβαίως ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ἦν μεγάλη, οὐχὶ ὅμως ὅσην τὴν θέλει ὁ κ. Λαμπρύλλος. Ὁ Ματθαῖος, κατὰ τὰ γενικῶς σχεδὸν τανῦν παραδεδεγμένα, ἔγραφεν ἀραμαϊστὶ τὰ Κυριακὰ λόγια. Αὐτὸ τὸ ὕφος τῆς Κ. Δ. ἰδίᾳ αἱ Ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, εἶναι κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν ἀραμαϊκῶν, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτῆς ἐγίνωσκον καὶ τὴν ἀραμαϊκὴν. Ὁ Ἰωάννης μαρτυρεῖ ὅτι οἱ τῇ

Ἑλληνικῇ ἐν Παλαιστίνῃ χρώμενοι ἦσαν ὀλίγιστοι· αὐτὸς ὁ ἴδιος Ἰώσηπος δὲν ἠδύνατο καλῶς νὰ προφέρῃ τὰ ἑλληνικὰ, ἕνεκα τῆς διαφόρου προφορᾶς τῆς μητρικῆς αὐτοῦ γλώσσης, αὐτὴν δὲ περὶ τὴν προφορὰν ἀκριβοῖαν πατήριος ἐκώλυσε συνῆθειαν. (Ἀρχ. Κ') Ὅταν λοιπὸν αὐτὸς ὁ Ἑλληνιστὴς Ἰώσηπος, ὁ ἑλληνιστὶ συγγράψας δὲν ἠδύνατο καλῶς νὰ προφέρῃ τὰ ἑλληνικὰ, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅποια θὰ ἦτο ἡ ἑλληνομάθεια τῶν λοιπῶν κοινῶν ὁμοφύλων του!

Ὅργανον ἀπαραίτητον πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Ἀσίᾳ δὲν ἦτο ἡ ἑλληνικὴ ὡς λέγει ὁ κ. Α. Τοῦτο μόνον δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τῆς ἐξελληνισθείσης Ἀνατολῆς· ἐν τῇ ἄνω Ἀνατολῇ ὅμως ὄργανον τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ συριακὴ, ἣτις ἐπεκράτει ἐν ὅλῃ τῇ Περσίᾳ καὶ πάσῃ τῇ ἄνω Ἀσίᾳ. Καὶ περὶ τῶν λοιπῶν δὲ σημητικῶν γλωσσῶν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι δὲν ἐσθέσθησαν οὕτω ταχέως, ὅπως νομίζουσί τινες ἀβαστανίστως. Ἀληθὲς μὲν ὅτι διὰ τῶν Σελευκιδῶν εἶχε πρὸ πολλοῦ διαδοθῇ ἡ Ἑλληνικὴ ἐν Συρίᾳ· αἱ ἄλλαι ὅμως παρὰ τὸν Εὐφράτην χῶραι, πρὸ πάντων αἱ κῶμαι, εἶχον διατηρήσῃ τὴν συριακὴν. Ἐπίσης ἐν Δαμασκῷ, Παλμύρᾳ, Βερροίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐπεκράτει ἡ Ἀραμαϊκὴ (Am. Marcell. XIV, 8, 7), μόλις δὲ ἐπὶ τῆς μωαμεθανικῆς εισβολῆς ἐξέλιπεν ἡ συριακὴ ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων. Οἱ δὲ στίχοι τοῦ Ἰουβενάλη (Satyr. III, 62.)

Jampridem Syrus in Tiberim defluxit Orontes
et linguam et mores vexit,

μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ Σύροι, καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἀποδημοῦντες, συμμετήγαγον γλῶσσαν καὶ ἥθη.

Οὕτε ἡ Φοινίκη, οὕτε ἡ Παλαιστίνη κατεκλύσθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ· καὶ αὕτῃ ἡ Κύπρος ἔσχεν ἀκμάζοντα ἐν μέσῳ αὐτῆς τὸν σημιτισμὸν ἐπὶ πολλοὺς χρόνους. Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀντωνίνου Αὐτοκράτορος ἐχαράσσοντο νομίσματα μὲ φοινικικὰς ἐπιγραφάς. Ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Κύπρῳ ἡ Συριακὴ ἔμεινε γλῶσσα ἐν χρήσει μεγάλῃς τῶν κατοίκων τάξεως μέχρις αὐτοῦ τοῦ μεσαιῶνος. Προσεχῶς ἴσως δημοσιεύσομέν τινα περὶ τῶν συριστῶν γεγραμμένων λειτουργικῶν βιβλίων τῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Κύπρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἀνατολῆς χριστιανῶν. Ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἐν Παλαιστίνῃ ἰδίως, οὐ μόνον δὲν ὑπεχώρησεν, ὡς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν, ἀλλὰ τοῦναντίον μάλιστα μετὰ φανατισμοῦ ἀντέστη, οὕτως ὥστε ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ οὐδέποτε ὑπῆρξε λίαν μεγάλη· αἱ σημιτικαὶ διάλεκτοι ἔμειναν πάντοτε αἱ ἐν χρήσει αὐτῆς διάλεκτοι. Ἐξαίρεσιν μόνον τοῦ κανόνος τούτου ἀπετέλουν πόλεις ὀλίγαι, ὡς ἡ Καισάρεια, ἡ Σκυθόπολις, πόλεις κατὰ τὸ πλεῖστον κατωκημέναι ὑπὸ ξένων καὶ τινων ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ὅμως ἀνεθεματίζοντο ὑπὸ τῶν ἐν Ἱερουσολύμοις Ραββίνων διὰ τὸν φιλελληνισμὸν των (Ταλμουδ Ἱερουσολυμ. Σοτὰ 21, 2). Οἱ Ἀπόστολοι αὐτοὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκτὸς ὀλίγιστων ἐξαίρεσεων,

ἔμεναν ὅλως ξένοι πρὸς τὸν ἑλληνισμόν. ("Ορα πλείονα περὶ τούτου τὸν Lamī, de Eruditione Apostolor.). Τὸ μῖσος τῶν παλαιστίνων κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ διήρκεσε μέχρι καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἢ μᾶλλον τότε ἐκορυφώθη. (Ernesti d. Jüdæor. Odio adv. liter. Græcas). Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων βλέπει ὁ ἀναγνώστης ὅτι οὐχὶ τὰ πάντα ἐνεβαπτίσθησαν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ· πολὺ ὀλιγώτερον τοῦτο συνέβη ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐσφαλμένως λοιπὸν συμπεραίνουσί τινες ἐκ τῆς διαδόσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς ὠμίλει ἐν Παλαιστίνῃ Ἑλληνιστί.

Περὶ δὲ τῆς γλώσσης τοῦ Ἰησοῦ προκειμένου, μὴ λησμονῶμεν καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ Ι. Χ. ἦν σχεδὸν Γαλιλαῖος—ὡς ἀνατραφεὶς ἐν Γαλιλαίᾳ. Ἡ Γαλιλαία εἶχε γλώσσαν λίαν διαφέρουσαν ἐκείνης τῆς Ἱερουσαλὴμ (Buxtorf, Lexicou chald-talmud. et rabbin. ἴδε λξ. Γαλῖλ. Ligtfoot, Horæ hebraic. σλ. 131.—Fürst, Lehrbuch ec. σλ. 15—16.) Ὁ Πέτρος ἀνεγνωρίσθη ὡς Γαλιλαῖος ἐκ τῆς προφορᾶς. Ὅσα δὲ ἀνωτέρω εἶπομεν συντελοῦσιν εἰς τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας περὶ τῶν πολυθρυλλήτων ἐκείνων λέξεων Ἡλί, Ἡλί κ.λ.». Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπικρατοῦσαι ποικίλαι σημιτικαὶ διζέκτοι καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μεταφορᾶς τῆς λέξεως, ἐξηγοῦσι τὴν διαφορὰν τῆς γραφῆς παρὰ Ματθαίῳ καὶ Μάρκῳ (Ἡλί, καὶ Ἐλωί). Ματαιοπονεῖ ὁ κ. Λαμπρύλλος, θέλων ἐκ τῶν λέξεων αὐτοῦ τοῦ Εὐαγγελίου νὰ ἐξαγάγῃ, ποιοὶ ἦσαν οἱ μὴ νοήσαντες τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ πρῶτον μὲν ἀμυβήλομεν ἂν τὸ «ἄρξεν ἰδῶμεν κ.λ.», σημαίνει παρανόησιν ἢ σκῶμμα καὶ περιγελῶν. Καὶ βεβαίως ὅμως ὄντος, ὅτι σημαίνει παρανόησιν, αὕτη πιθανῶς παραδεκτέα μόνον περὶ τῶν λέξεων Ἡλί, ἢ Ἐλωί—διότι ἡ ἔκφρασις εἰδῶμεν, εἰ ἔρχεται (Ἡλίας) σώτων αὐτὸν» σημαίνει, ὅτι δὲν διέφυγε τοὺς ἀκροατὰς ἡ ἔννοια τοῦ «λαμὰ σαβαχθανί», ὡσανεὶ οὗτοι ἔλεγον «κραυγάζει ὅτι τὸν ἐγκατέλειπεν· ὅς περιμεινῶμεν καὶ ὅς ἰδῶμεν, ἂν ἔλθῃ νὰ τὸν σώσῃ». Ἐὰν δὲ ἡ μετατροπὴ τοῦ Ἡλί εἰς Ἡλίαν δὲν εἶναι σκῶμμα—εὐκόλος εἶναι ἡ παρανόησις. Ἐν Ἱεροσολύμοις ὑπῆρχον τότε, ἰδίᾳ χάριν τῆς ἐορτῆς, ἀκάθως καρυδιᾶς καρύδι» τὸ δὴ λεγόμενον, λαλοῦντες οὐ μόνον γλώσσας διαφόρους, ἀλλὰ καὶ διαλέκτους διαφόρους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης, ὡς ἄνω εἶπομεν. Ποικιλόγλωσσοι τοιοῦτοι φυσικώτατον νὰ παρσευρέθησαν κατὰ τὴν σταύρωσιν. Τί περὶ τοῦ λοιποῦ, εἴτε Ῥωμαῖοι στρατιῶται, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε ἀνήκοντες ταῖς σημιτικαῖς φυλαῖς νὰ παρήλλαξαν τὸν Ἡλί ἢ Ἐλωί μὲ τὸν Ἡλίαν, λέξεις ὁμοίως σχεδὸν ἡχοῦσας; Τὸ νὰ θέλῃ ὁ κ. Λ. νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συμπεράσματα περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης εἶναι λίαν βεβιασμένον.

Ἐν Παρίσις, κατὰ μῆνα Αὐγούστου.

Δρ. ΣΠ. Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000048083